

Lezing Historie Dussen IV – Dussen de maat genomen	2
<i>Inleiding: .....</i>	<i>2</i>
<i>Onderwerpen .....</i>	<i>2</i>
<i>Franse tijd .....</i>	<i>2</i>
<i>Kadastrale opmeting van de Gemeente Dussen .....</i>	<i>3</i>
<i>Het Kadaster.....</i>	<i>3</i>
Voortraject	3
Driehoeksmeting.....	3
Organisatie en registratie	4
Schatting.....	5
<i>Dussen de maat genomen.....</i>	<i>6</i>
Grensbepaling	6
Driehoeksnet van Dussen	6
Het Lege Land	8
Grondbelastingaanslag	10
Klasse-indeling	10
Groot-grondbezitters	12
Beroepen	13
Familiënamen	13
Kaarten.....	13
<i>De gemeente in beeld.....</i>	<i>14</i>
Straatweg	14
Waspikische Pont Veer.....	18
Capelsche Pont Veer	18
Biesbosch	19
Biesboschregenten (populaire versie)	19
Nieuwen Dooimanswaard	19
Bruine Hoeksche Waard	19
Pauliszand.....	20
Jannezand.....	20
Onder de hamer	21
Hank	21
De Zuid Hollandsche Polder	21
De beide Zuidevelden	23
Smid Ravels	25
Het verdwenen geslacht Van Kooten	25
Hoek en Muilkerk of Lange/Oude Straet	27
De Sluis, het nieuwe Munsterkerk.....	29
Kerk van Muilkerk	30
Stael, een regententraditie	33
Bestuurders	33
Rentmeesters	34
P.J. Stael I	35
R.J. Stael.....	36
P.J. Stael II.....	37
J.H. Stael, laatste burgermeester.....	37
H.C. Staal, de Doeverense-tak.....	38
<i>Afbeeldingen.....</i>	<i>39</i>

© Ton Lensvelt, Molenplantsoen 40, 4271 AH Dussen
Dussen, dinsdag 17 februari 2009. Nadruk verboden. Beperkt gebruik met bronvermelding toegestaan

tonlensvelt@wanadoo.nl

Lezing Historie Dussen IV – Dussen de maat genomen

Inleiding:

Onderwerpen

1: Titelslide

Dames en Heren, hartelijk welkom allemaal.

Het is mij een eer en genoegen u weer iets te mogen vertellen over de geschiedenis van onze regio en van ons dorp. Waar gaan we het vanavond over hebben? We gaan flink terug in de tijd, naar begin negentiende eeuw, ongeveer twee eeuwen geleden. We volgen het spoor van de landmeters van het kadaster die destijds de Gemeente Dussen kwamen opmeten. Vandaar de titel van deze lezing: Dussen de maat genomen.

2: Onderwerpen

We beginnen met een korte toelichting wat de aanleiding was voor deze kadastrale opmeting, die in z'n totaliteit echt een gigantisch project was. Vervolgens krijgt u uitleg hoe men daarbij te werk ging en welke hulpmiddelen gebruikt werden.

Daarna trekken we de laarzen echt aan en volgen we de landmeters bij hun opmetingen ten velde. Dat veldwerk moest natuurlijk uitgewerkt worden op de tekentafel, waarvan we u voorbeelden zullen tonen. Er werd echter niet alleen gemeten en getekend, de resultaten werden ook beschreven. De meeste tijd is dan ook ingeruimd om uw inzicht te geven over wat er zoal beschreven werd en welke conclusies we daaruit kunnen trekken.

Zo krijgt u een idee over hoe Dussen er toen uitzag, welke positie de plaats innam in de streek, wie waar woonden, en wat die mensen deden voor de kost. Maar we tonen u ook waar uw eventuele voorouders woonden. En er wordt u een onthullende kijk geboden op de grootgrondbezitters van die tijd en dus de personen die het feitelijk voor het zeggen hadden. Want zo was het natuurlijk wel, in deze periode toen de landbouweconomie nog de boventoon voerde. Het industriële tijdperk zou zich pas later aandienen; ook in Dussen met bijvoorbeeld de papierfabriek.

Ongeveer rond die tijd werd ook de Straatweg aangelegd, die de belangrijke postroute tussen Breda en Gorinchem aanzienlijk verkortte. Maar dat niet alleen. Heeft u zich wel eens afgevraagd waarom de oude Hervormde Kerk in Dussen Binnen zo achteraf stond, of waarom er halverwege de Nieuwe Steeg drie huisjes staan. En wie waren toch die Staelen die eeuwenlang het bestuur van Dussen vorm hebben gegeven?

Heel wat te vertellen dus, laten we daarom maar snel beginnen.

Franse tijd

3: Afbeelding Franse tijd

Het is winter 1795, het Franse leger valt Nederland binnen. Het is een strenge winter en de rivieren zijn bevroren, waardoor generaal Pichegru relatief eenvoudig de vesting Holland kan veroveren. Revolutionaire comités van patriotten nemen het bewind over en in 1796 is de Bataafse Republiek een feit. Stadhouders Willem V is dan al in ballingschap naar Engeland vertrokken.

Veel Nederlanders waren blij met de komst van de Fransen. Ze zouden ons meer vrijheid brengen. Er werd gezongen en gedanst rond de vrijheidsboom. Alles zou anders worden. En beter.

Maar dat viel tegen. Want zoals elke bezetter kneep ook Napoleon ons landje flink uit; er moest veel geld op tafel komen om zijn veroveringsdrang te financieren. Daarnaast moest de bezettingsmacht van 25.000 man gevoed en gekleed worden. En er kwamen steeds meer soldaten bij. De handel kwam nagenoeg tot stilstand, wat leidde tot grote werkloosheid en armoede onder de bevolking. Men leed honger. Toch veranderde er ook dingen ten goede, met name in staatkundig en bestuurlijk opzicht. Een van die veranderingen betrof de invoering van het kadaster.

Kadastrale opmeting van de Gemeente Dussen

Het Kadaster

Voortraject

Het landschapsbeeld van de eerste helft van de negentiende eeuw zoals dat door talloze schilders en tekenaars is vastgelegd, toont geen principiële verschillen met het beeld dat in de zeventiende eeuw werd geschilderd en getekend.

4: Afbeelding vroeg-negentiende eeuws landschap

Die indruk wordt nog versterkt door het feit dat vrijwel alle provinciekaarten rond 1815 op opmetingen uit de zeventiende eeuw teruggingen. Vlak voor het einde van de eeuw kreeg de cartografie echter een impuls doordat het een geheel nieuwe functie toebedeeld kreeg. Naar Frans voorbeeld (Cassini 1789) moest een nieuwe landkaart het zinnebeeld worden van de Bataafse Republiek. Een geografische afbeelding van de nieuwe bestuursverhoudingen, waarin de burger de oppermacht had en die - zeer uitzonderlijk - voor het brede publiek verkrijgbaar was. Nog in 1798 kreeg oud-medicus en militair **C.R.T. Kraijenhoff** de organisatie van dit werk opgedragen. Overigens was men in de late achttiende eeuw niet alleen in Frankrijk en Nederland maar ook in het Duitse Rijk en Engeland begonnen om de maten van de natie op te meten.

Driehoeksmeting

Kraijenhoff begon zijn werk met de vastlegging van een stelselmatig netwerk van referentiepunten, waarop de beproefde landmeetkundige techniek van driehoeksmeting werd toegepast.

5: Afbeelding landmeters aan het werk

Eenvoudig gezegd wordt bij driehoeksmeting door de landmeter een stelsel van driehoeken bepaald tussen markeringspunten, zoals torens en andere opvallende maar vooral hoge gebouwen of andere objecten. Daarbij worden van de driehoeken de hoeken gemeten. Wanneer dan van een bepaalde driehoek de lengte van één zijde bekend is, kunnen alle overige zijden berekend worden. Naarmate de hoeken preciezer gemeten worden, kan de afstand tussen de bakens nauwkeuriger worden berekend en hoe nauwkeuriger de afstanden, des te beter de kaart.

Deze werkwijze vergde behalve goed en helder weer - de opmetingen konden alleen in de zomer worden gedaan - ook veel tijd. In 1810 waren pas drie bladen van de kaart klaar. Het achtste en laatste blad verscheen pas in 1826. Daardoor waren de kaarten al achterhaald voordat het laatste blad uitkwam. Kraijenhoff heeft dit willen compenseren door gegevens van de natuurlijke gesteldheid van het terrein te laten vastleggen. Het is opvallend dat zijn instructie iets meer dan een maand ná het decreet kwam waarmee Napoleon in Frankrijk het kadaster oprichtte, een instantie die niet alleen het land opmat maar ook dezelfde vragen stelde als Kraijenhoff. Toen na de inlijving het Franse kadaster hier te lande werd ingevoerd, ontviel daarmee aan Kraijenhoffs statistiek ook de bestaansgrond.

De feitelijke kadastrale opmeting was dus een Frans idee, maar deelde niet het lot van zovele Franse instituties in ons land, die na de bevrijding in 1813 zonder pardon opgedoekt werden. Sterker nog, het kadaster werd buitengewoon snel in zijn bestaan bevestigd. Al na drie weken nadat de Prins in Scheveningen was binnengehaald. Deze haast wordt begrijpelijk wanneer men beseft dat de kadastrale kartering op een rationele (weldoordachte) wijze het land moest ontsluiten voor een zeer belangrijke bron van overheidsinkomsten; de grondbelastingheffing.

Die overheidsinkomsten behoefden broodnodig een extra stimulans want de Franse bezetting had het nieuwe koninkrijk met een astronomische staatschuld van 1726 miljoen opgezadeld en dat in een tijd waarin een burger met twee á drieduizend gulden per jaar op goede stand kon leven, maar een gemiddeld arbeidersgezin van slechts vijf tot zes gulden per week moest rondkomen.

Bij het rationele speelde de opvatting van destijds dat de grond de bron van alle welvaart was een belangrijke rol. Maar het weerspiegelde zeker ook de doorwerking van het revolutionaire beginsel der vrijheid, gelijkheid en broederschap. Grondbelasting (verponding) werd al eeuwenlang geheven, maar voortaan werd gestreefd naar een evenredige en reële verdeling. Een onevenredig zware grondbelasting was immers een belemmering voor verdere investeringen in grond en opstallen. Het remmende effect bleek op grote schaal uit het voorbeeld van Noord-Brabant, dat als Generaliteitsland in de achttiende eeuw zo hoog werd aangeslagen dat de vele kleine boeren precies genoeg overhielden om te leven, maar nooit genoeg om hun bedrijfjes te kunnen verbeteren.

Tegelijkertijd werd echter het dilemma geschapen dat locale bestuurders behoorlijk in eigen vlees moesten snijden omdat deze per definitie welgesteld waren en nogal wat grond in eigendom hadden. In sommige gemeentes - ook in Dussen - ging de grondbelasting flink omhoog. Toch lag de enige oplossing in een objectieve opmeting en taxatie van de percelen, hoe onafzienbaar zo'n onderneming ook was. Een staatscommissie kwam in 1818 tot de slotsom dat er eenvoudigweg verder geen andere maatstaf was.

Organisatie en registratie

Tussen 1812 en 1825 vormde het *Receuil Methodique*, in goed Nederlands: *Methodique Verzameling*, als codificatie (zeg maar: voorschriften) van Franse wetgeving de enige leidraad voor de kadastrering van het Nederlandse grondgebied. Op deze Franse grondslag berustten ook de **organisatie** en uitvoering van de

kadastrering, die als geheel onder leiding stond van de minister van Financiën. Het **hoofdtoezicht** op de werkzaamheden van het kadaster lag in ieder departement bij de Prefect, en sinds 1814 bij de Gouverneur, zeg maar de provincie. De **uitvoering** was in ieder departement toevertrouwd aan een ingenieur-verificateur, aan landmeters van de eerste en van de tweede klasse, en voor de schatting aan de ambtenaren der Directe Belastingen.

6: Kaart van de driehoeksmeting van het Land van Heusden en Altena

De kadastrering werd uitgevoerd per kadastrale gemeente gelegen binnen een van de kantons waarin het arrondissement was opgedeeld; het Land van Heusden en Altena - in 1815 bij Noord-Brabant gevoegd - behoorde tot het kanton Heusden. Allereerst werden de gemeentegrenzen bepaald, waarna de gemeente in secties werd verdeeld en middels driehoeksmeting in kaart gebracht. Daarna volgde het registreren van de grondeigenaren en het bepalen van de perceelsgrenzen. Alles steeds in deze volgorde. Pas nadat de individuele gemeentes waren opgemeten werd ook een landelijke driehoeksmeting voltooid [zie afbeelding]. Het ware beter geweest dat andersom te doen, zodat de gemeentelijke metingen onderling beter op elkaar afgestemd hadden kunnen worden. Maar de nood was hoog, er moest immers zo snel mogelijk belasting geïnd kunnen worden.

7: Aantal percelen in Noord-Brabant

Bij het veldwerk, de feitelijke opmeting en kartering, speelden de landmeters van de eerste- en tweede klasse een cruciale rol. Zij werden betaald per opgemeten en in kaart gebracht perceel, wat het aantal percelen natuurlijk wel opdreef. In Dussen noteerde men een klein drie duizend percelen. In het gehele land van Heusden en Altena omstreeks 21.000. Zo was de aanwezigheid van een houtwal reden voor perceelscheiding. Weiland en bouwland werden sowieso gescheiden, maar zelfs 'n akker waarop twee verschillende gewassen werden geteeld werd opgedeeld. De eigenaren moesten de grenzen van hun eigendom (laten) aanwijzen. Meestal vormde dat geen probleem. Moeilijke gevallen werden soms aangeduid met de term "mede-eigenaren". De werkzaamheden resulteerden in minuutplannen, kaarten van ongeveer 100 bij 70 centimeter, en in een verzamelplan, de kaart waarop de gehele gemeente werd afgebeeld en ingedeeld in secties aangeduid door de letters A, B, C, D, E, enz.

Schatting

8: Afbeelding van een opgemaakt Proces-Verbaal

Al deze gegevens werden vastgelegd. Van de grensbepaling en de schattingen werden proces-verbalen opgemaakt. Ook werd een algemene beschrijving van de gemeente opgesteld.

De basis van de kadastrale administratie werd gevormd door de zogenaamde "Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels" (OAT's) en de "minuutplannen". De OAT's zijn registers waarin eigendommen aan de hand van diverse aanduidingen zoals: locatie, grootte en soort van eigendom nader zijn omschreven. Met behulp van een uniek perceelsnummer is elk eigendom in de registers terug te vinden.

Ook is de schatting of taxatie van het eigendom weergegeven door middel van een classificatie en te hanteren tarief.

9: Tabel van tarieven van de kadastrale begrotingen

Door het verzamelen van historische informatie over huuropbrengsten van huizen en de prijzen van landbouwproducten over een periode van zeven jaren (de z.g. verbouwingscyclus met één jaar braakligging) werden de tarieven voor de verschillende betimmerde en onbetimmerde (grond) eigendommen vastgesteld.

Dussen de maat genomen

Hoewel het kadaster in 1832 bij wet definitief werd gemaakt, dateren de opmetingen in Dussen reeds van 1820. Onder supervisie van ir. L.J. Kuijk werden door landmeter Peter van Driel uit Mierlo en zijn assistenten de werkzaamheden uitgevoerd. De informatie beschikbaar in de kadastrale bescheiden zijn nog verder aangevuld met data uit het Polderboek van Noord-Brabant¹ in 1843 opgesteld door de Waterstaat en welwillend beschikbaar gesteld door Walter van Dortmont en met onderzoeksgegevens door Paul&Anja Seesink-van der Pluijm gepubliceerd

Grensbepaling

Na de samenvoeging van de beide Dussens in 1825 bestond het bestuur van Dussen uit burgermeester P.J. Stael en twee wethouders P. Verschoor en A.J. van der Pluijm; vermoedelijk Adrianus Johannes die aan de Sluis woonde.

Met behulp van de schout later burgermeester P.J. Stael en zogenaamde lokale aanwijzers (waarvan de identiteit in de stukken niet terug te vinden was) maar uit de gemeentes zelf afkomstig en vertrouwt met de situatie terplekke, werden de gemeentegrenzen vastgesteld. Die grenzen waren natuurlijk wel min of meer bekend, maar beschreven en opgetekend waren ze niet. Aanvangende bij een punt waar drie gemeenten aan elkaar grensden, liep men - met de wijzers van de klok mee - de buitengrens van de gemeente af. Daarbij werd zoveel mogelijk gekeken naar oorspronkelijke grensobjecten zoals waterlopen, perceelgrenzen, enz. Waren die niet voorhanden dan oriënteerde men zich op boerderijen of andere gebouwen of anders werden grens- en limietpalen geslagen. Vooral in de Biesbosch gebeurde dat.

Dussen was in die tijd nog wat kleiner. Zo werd de zuidgrens grotendeels gevormd door de Scheislout, zeg maar het Kanaaltje, al behoorde het Meijerswerf nog bij Capelle en de Juffrouwweide voor een deel bij Waspik. De Kuurepolder was Raamsdonks grondgebied. Pas met de herindeling van 1908, als gevolg van het graven van de Bergsche Maas, werden deze gebieden ten noorden van de nieuw gegraven waterweg bij Dussen gevoegd.

Daarnaast vielen de landen oostelijk van de Diebracht en ten zuiden van De Dusse voor een deel onder Meeuwense jurisdictie.

Driehoeksnet van Dussen

Door middel van de eerder aangehaalde driehoeksmeting, waarbij een aantal hoge en opvallende gebouwen, soms een hoge boom of speciaal daarvoor opgerichte “Lange Juffers” als baken dienden, werd de gemeente opgemeten en in kaart gebracht.

---

¹ Waterstaat: A. de Geus en E.C.B. van Rappard, *Statistiek Tableau der Polders in Noord-Brabant*, (1843) p. 190-195 volgns:

Lange Juffers waren lange houten palen met een rietenmand en vlag in top, maar ook wel met bossen stro. In Dussen werden ze bij voorkeur bovenop dijken geplaatst, zodat ze op ruime afstand nog goed zichtbaar waren.

[Afbeelding] Benamingen van heipalen (17^e eeuw): Joffers of juffers Deze werden gebruikt in lengten van 18 tot 24 voeten.

10: Afbeelding landmetersgereedschappen

Dit gereedschap stond de landmeter ter beschikking bij zijn werkzaamheden

11: Afbeelding landmetersketting

De metingen werden gedaan met deze landmeterketting van standaardafmeting.

12: Driehoeksnet van Dussen (kaart)

Hier een afbeelding van het driehoeksnet (paarse lijnen) van Dussen. Het startpunt (A) van het net voor driehoeksmeting lag - mooi centraal - op de kruising van de Straatweg met de Nieuwe Steeg.

13: Foto kruispunt Nieuwe Steeg - Straatweg

Hier dus.

Directe referentiepunten ten opzichte van punt A stonden aan Keizersveer, daar waar de Straatweg over de buitendijk liep (B).

14: Foto kruispunt Pereboomdijk - Straatweg

Maar ook op de zuidelijke dijk van de Zuidhollandse polder (zeg maar de Perenboomsche Dijk), in het Voogdwerf langs de Scheisloot (C).

De volgende driehoek strekte zich uit naar het westen, waar bij de Steen van Kloosteroord een baken (D) stond.

15: Driehoeksnetdetail van Dussen (Straatwegkaart)

Vanuit het startpunt (A) vertakte zich een tweetal netwerken over de gehele gemeente, waarbij het eerste zich uitspreidde over de Biesbosch, terwijl het tweede het meer bewoonde oostelijk deel bestreek, zeg maar Dussen. Wij richten ons vanavond voornamelijk op het oostelijke netwerk.

16: Driehoeksnetdetail van Dussen (Zuide/Noordeveldkaart)

Overall werden kunstmatige bakens opgericht: [aanwijzen] op de Kornsche Buitenkade (f) langs de zuidoever van de Gantel, aan de Kornsche Dijk (g) bij het huis van Jan van den Brouck de wever en in een weiland van Antonie van Kooten (x) ter hoogte van de aansluiting van de Achterste Hoek met de Dijk. Aan de noordgrens van de gemeente (k) op de kruising van de Dussensche Kade met de Dussensche Steeg en eentje (u) bij de kruising met de Meeuwense Steeg. Aan de zuidgrens (q) in het Meijerswerf in het Rommegat en op de dijk van de Zuidhollandse Polder (y) ter hoogte van het poldertje De Putten, zeg maar in het verlengde van de HogenDijk.

Op de dijk aan De Sluis posteerde men een baken (w) voor de deur van kleermaker Johannes Cornelis van Dijk. Maar ook midden in het land verzezen van die opvallende

lange palen, zoals in de Zuidhollandsche Polder (z) op een perceel van Heimen Toethuis aan de Oude Straat, in het Noordeveld in een weiland van Otto van Dalen nabij de Panne Wetering (i) en meer oostelijk (m) in een weiland van Bastiaan de Rooij aan de oever van de Baansche Wetering. In het Zuideveld stond een bakem (r) aan de Waterloop van de Zuideveldsche Molen ('t Vlietje) in een weiland van schout Stael en ten oosten van De Diebracht (p) op de grens met Meeuwen.

17: Afbeelding Zuidhollandse molen bij Hank

Behalve kunstmatige bakens in de vorm van de Lange Juffers fungeerden als natuurlijke oriëntatiepunten: de Zuid-Hollandsche Watermolen langs de Straatweg,

18: Afbeelding Noordeveldse molen

de Nieuwe Dussensche Watermolen in het Noordeveld,

19: Afbeelding graanmolen De Gunst (kleur)

Graanmolen De Gunst in Dussen Binnen

20: Romantische afbeelding van het kasteel

en de westelijke toren van het Kasteel.

21: Afbeelding Molenkade met molen en kerk op dijk

Merkwaardigerwijze was voor de toren van de R.K. Kerk in de kom van het dorp, notabene bovenop de dijk staande, een dergelijke rol niet weggelegd, daar waar de lokale kerktorens in andere gemeentes veelal juist het startpunt van het driehoeksmetingnetwerk vormden. In de provinciale driehoeksmeting was die rol weggelegd voor de toren van het kasteel. Ook een opvallend gebouw in het landschap als de imposante Zuideveldsche watermolen aan de Molenkade maakte overigens geen deel uit van het net.

Het Lege Land

In een beschrijving van de ruimtelijke ordening van begin negentiende eeuw wordt Nederland aangeduid als het Lege Land. Niet zo verwonderlijk als men bedenkt dat ons landje in 1815 slechts 2,2 miljoen inwoners telde. Ruim 800.000 daarvan woonden in de 85 steden of stadjes, zoals Heusden, Woudrichem en Geertruidenberg, die relatief weinig openbare ruimte in beslag namen en vooral in het verstedelijkte Holland geconcentreerd waren. Noord Brabant, inclusief de stedse bevolking, kende in die tijd in totaal slechts 349.000 duizend bewoners.

Het platteland was niet alleen leeg vanwege het geringe aantal bewoners, maar ook omdat er veel minder geboomte stond. Niet zo verwonderlijk, bomen hadden immers een gebruiksfunctie. Stammen en dikke takken waren bouw materiaal, dunnere takken vonden overal in en om de boerderij toepassing, het blad leverde compost en de schors was in barre tijden veevoer. Bomen waren voorts belangrijk als windkering en als

leverancier van brandstof. Begrijpelijk dat er geen boom overbodig was, of hij werd geveld.

22: Kaart van De Bosschen met inkleuring

Niettemin waren er wel plaatsen waren redelijk wat geboomte groeide. In de Biesbosch natuurlijk, maar ook aan de oostelijke grens van de gemeente. Hier ziet u de kaart van De Bosschen. De groen ingekleurde percelen waren allen wilgenbos, hakhout of ander geboomte. Vooral de oevers van het riviertje De Dusse waren weelderig begroeid. Niet zo verwonderlijk dus, dat men het hier De Bosschen noemde

Een ander aspect dat duidelijk maakt dat het platteland van de vroege negentiende eeuw een ander beeld te zien gaf dan nu, betreft de verandering in landbouwgewassen. Zo zijn vlas, meekrap, hop, klaver, spurrie, spelt, boekweit, hennep, cichorei en tabak verdwenen. Samen hiermee verdwenen ook de sinds lang vertrouwde kleuren, vormen en contrasten uit de akkerbouwgebieden.

Maar ook het weiland bleef niet onberoerd. Zelfs het grasland was toen anders. Door een grotere verscheidenheid aan weideflora wisselde de kleur van de weilanden fel: wit van de madelieven, geel en later vuilwit van de paardenbloem, lila van de pinksterbloem, geel van de boterbloem, rood van de zuring, grijsgroen van het bloeiende gras. En zo veranderde de omgeving steeds van kleur.

Naast de leegte en de kleurrijker aanblik, was de grote natheid een kenmerk van die tijd. Wateroverlast had in het gebied rond Dussen een min of meer natuurlijke oorzaak. Hooggelegen polders hadden het gemakkelijker dan laaggelegen. De ligging van landerijen aan het water was op zichzelf gunstig en voordelig, maar kon op veel plaatsen ook heel gemakkelijk een nadeel betekenen. Drainage stond nog in de kinderschoenen. De drainagepijp moest nog worden uitgevonden (1845 in Engeland)

Ook Dussen was in die tijd vooral leeg. De gehele gemeente, 3325 hectare groot en verdeeld in 2918 percelen, bestond voor 35% uit weiland, 22% uit hooiland en voor 33% uit bouwland. De resterende 10% werd gevormd door tuinen en boomgaarden, rietgorzen, grienden of ander geboomte. Slechts 0.7% was - zoals dat heette - betimmerd oppervlak en dan was daar het erf nog bijgerekend. Hierop werden door de taxateurs 376 panden geteld, waarvan 329 woningen met in totaal 1870 inwoners. Dat was per bewoonbaar pand (huizen, boerderijen, etc) een gemiddeld aantal bewoners van 5,5 oftewel ruim 55 inwoners per vierkante kilometer. Het aantal grondeigenaren bedroeg 453.

Het zal u wellicht verbazen maar met deze cijfers was de Gemeente Dussen in die tijd zowel in oppervlakte als in absolute inwonersaantallen de grootste gemeente van het Land van Heusden en Altena. Met 5,5 bewoner per pand, zat men exact op het gemiddelde van de streek, maar met 55 inwoners per vierkante kilometer, bleef men daar weer behoorlijk onder, maar daaraan was de dunbevolkte Biesbosch debet. Met een bevolkingsaanwas van 12% per decenium in de periode 1795-1820 zat Dussen nagenoeg op het gemiddelde voor de streek van +14%

Van de 376 panden in Dussen was ongeveer een/derde (157) boerderij. Voor de helft kleine keuterboertjes (76) met minder dan 10 bunder land; Dussen telde slechts vijf hoeves met meer dan veertig (42) bunder land. Het gemiddelde voor Dussen per boerderij was 12 bunder land.

Grondbelastingaanslag

Desalniettemin ging de belasting in Dussen na de objectieve opmeting flink omhoog. Het stijgingspercentage bedroeg er 77%, waar het gemiddelde voor het gehele kanton Heusden “slechts” +36% was. Ook Werkendam zag de aanslag met 75% stijgen, terwijl deze in Almkerk, Andel en Eethen beperkt bleef en in Giessen zelfs licht daalde. In hoeverre dat de enorme stijging voor Dussen en Werkendam met de herijking van de grondbelasting voor de gebieden in de Biesbosch te maken had, is niet nader onderzocht.

Klasse-indeling

De bebouwing of betimmering (gebouwen) was ingedeeld in diverse klassen. Tot de zogenaamde buitenklasse werden gerekend het kasteel van Markies Charles De Croix die zelf overigens in Parijs verbleef, korenmolen De Gunst eveneens eigendom van de kasteelheer maar met Antonie van Dijk als huurder en de woning van burgemeester Stael, in de Achterstraat van het Binnen daar waar Piet van Mierlo na de oorlog zijn loonbedrijf had.

De boerderij van landbouwer P.J. Sprangers - vlakbij het kasteel - en de woningen van notaris Dionysius Middelkoop Jr. en van zijn moeder de weduwe Middelkoop, beiden ook in Dussen Binnen bij de oversteek van de Dusse maar aan weerszijden van het water, behoorden eveneens tot de buitenklasse, maar dan van een lagere categorie. Direct daaronder kwamen panden die gerangschikt werden onder de betere segmenten (1-3) van de gewone klasse. Deze lagen verspreid door het dorp. Zo had je aan De Sluis de boerderij annex herberg van Reinier van de Pluijm, op de plek van het latere Hotel Heesels, die hij samen zijn ega Anna Boor uitbaatte. Na het overlijden van Reinier (1829) hertrouwde Anna met Martinus de Wit, veerman en caféhouder uit Raamsdonk. Daarnaast de woning van de erven Adriaan Joh. Van der Pluijm (de wethouder) en een weinig verderop (ongeveer ter hoogte van Dientje van Beurden) de woning met rosolymolen van Leonardus Boor - broer van Anna - en zijn vrouw Maria Jacoba Stael. Overigens trouwde hun dochter Cornelia met touwslager Henricus van der Velden die oorspronkelijk uit Waspik kwam en de voorganger was van Joseph Reynaers.

De grote boerderij van Cornelis Rombouts tegenover de R.K.Kerk waar eind negentiende eeuw het Raadhuis gebouwd zou worden behoorde ook tot de betere panden. Maar ook woningen meer naar de Korn op aan, van de kinderen Schijvens (nu pand Joske Verhoeven), van David Zoelen aan de Kornsche Sluis op de hoek met de Kornsche Buitenkade, de boerderij van zijn overbuurman Otto Donkersloot, of de hoeve aan het Peerenboomsche Gat, vlakbij de VoogdwerfscHESTEEG, in eigendom van de Heer van Rijswijk.

Niettemin betrof het hier in totaal slechts 7% van het totaal beschikbare woningencontingent. Daarnaast werd 17% van de panden omschreven als *“goede boerenwoningen en woningen van handswerklieden, enige tappers en winkeliers in de nabijheid van de Kom van de Gemeente, hoewel niet ruim gebouwd wel geriefelijk en in betamelijk staat van onderhoud”*. Hieronder vielen onder meer de boerderijen aan de dijk van de weduwe Jan Uijthoven (Honsewijk hoeve aan de stoep van de Oude Straat) en het pand van landbouwer Heimen Toethuis (plek Posthoorn), het huis van winkelier Antonie Hagoort (plek latere boerderij Lint, thans woning met puntdak van Van de Veer), de woning van de kinderen Theodorus van Dongen (plek Fien de Joode), in beiden Hoeken de boerderijen van Antoni van Kooten (Jannahoeve), Otto van Dalen (plek Fruitschuur) en Antoni Verschoor (boerderij Ben Wijnands), en in

Dussen Binnen van wethouder Peter Verschoor (naast Stael) en aan de Baan van Bastiaan de Rooij (ter hoogte van boerderij Jan Frijters). In Hank tenslotte aan de Buitendijk (tussen Postsloot en Kamersteeg) de boerderijen van Adriaan Koekoek en van Teunis Groeneveld (in de Bleekwaard op de dijk langs Kornsche Gantel) Ruim de helft (57%) van de beschikbare woningen en andere bouwsels behoorden echter tot de allerlaagste klassen, door het kadaster heel veelzeggend omschreven als “*de armoe tot schuilplaats dienende*”. Typische wijken met laag geclassificeerde arbeidershuisjes waren de Nieuwe Steeg en de Hogendijk aan de De Putten. Maar ook in het Rommegat ter hoogte van de Meijerswerf, in de Dorpsstraat/Krekeldraai, aan de Korn, Perenboom en Buitendijk stonden flink wat woningen van de allerlaagste klassen. Ja waar stonden ze eigenlijk niet?

23: Grafiek van Klasse-verdeling in Kanton Heusden

Daarmee onderscheidde Dussen zich overigens niet wezenlijk van het algemeen beeld in de streek. Op deze grafiek valt duidelijk waar te nemen dat het in de meeste plaatsen “armoe troef” was. [uitleg geven] Het zal u niet verbazen dat de verhouding in Heusden een wat beter beeld vertoont. Opmerkelijk is de opvallend slechte score van De Werken maar daar was de bevolkingsaanwas met 26% per decennium dan ook het hoogst in de streek.

24: Afbeelding van armzalige huizen aan De Bosschen

Er stonden dus veel van deze onderkomens. Het waren meestal niet meer dan lemen hutten met daken van stro en zelfs als het bedoeninkje van betere bouwmaterialen opgetrokken was, betrof het doorsnee genomen slechts één vertrek en was de onderhoudsstatus belabberd. Geen aanblik waar je direct vrolijk van werd. En dan te bedenken dat waarschijnlijk wel zo’n 60-65% van de inwoners in zo’n onderkomen bivakkeerde. Want juist in deze lagere categorieën woningen huisden immers de grote gezinnen. Vooral tijdens de destijds nog veel strengere winters moet het voor de bewoners flink afzien geweest zijn.

Tenslotte bleef er nog zo’n 2% van de panden onbelast omdat ze een openbaar doel dienden zoals: watermolens, kerken, pastorieën, scholen en raadhuis. In Dussen stonden destijds een viertal windwatermolens, twee kerken met bijbehorende pastorieën, één kerkhof en ook één school; over een raadhuis beschikte men nog niet; het logement van Anna de Wit-Boor, later van haar zoon Jacobus de Wit, deed dienst als Raadskamer.

Het bouwland was overwegend van redelijke kwaliteit, hoofdzakelijk middenklasse 2, maar toch ook nogal wat in klasse 1 en een beperkt deel in 3. Er werd bij de taxatie een zevenjarige verbouwingscyclus met één jaar braakligging voor gehanteerd. Gewassen die verbouwd werden waren: koolzaad, tarwe, rogge, gerst, vlas, duivebonen, aardappelen, klaver en haver.

De hooilanden waren onderverdeeld in vier klassen. Redelijk veel hooiland kreeg de klasse 2 of 4, de klassificatie 1 of 4 bleef daar behoorlijk bij achter.

Het beschikbare weiland werd gespreid geclassificeerd met de nadruk op 2, gevolgd door 3 en 4, hoewel er ook nog wat weiland als behorende tot klasse 1 werd gewaardeerd.

De opbrengst van de landbouwproducten werd voor de vruchtbare streek relatief hoog ingeschat. In ieder geval hoger dan voor de zandgronden in de Langstraat. Een bunder bouwland van Eerste Klasse bracht gemeten over een periode van zeven jaar gemiddeld per jaar 100 gulden op, die van Tweede Klasse 90 gulden en Derde Klasse 72 gulden. Opmerkelijk is dat goed hooiland eenderde zwaarder werd belast dan goed bouwland (1^e klasse 60,- tegen 45,-).

Groot-grondbezitters

Het Dussense land was voor drie-kwart deel in handen van groot-grondbezitters. In de Biesbosch waren dat voornamelijk niet ingezet en de Domeinen en in de ZH-polder met aanwassen was die rol weggelegd voor het bestuur van de Zuid-Hollandsche Polder. De kasteelheer had in de gehele gemeente in totaal ongeveer 150 hectare in bezit, Vermeulen 82, deels van patriot en secretaris, notaris, procureur Adriaan J. uit Besooijen, Delcourt uit Leiden 53, de weduwe Verhoeven uit Dordrecht 44, de erven Van Linden uit Utrecht 41 en Fulken de Heer van Rijswijk 35.

Toch hadden ook een aantal Dussense geslachten behoorlijk wat grond in eigendom. Met name: de Staelen (106), de Middelkooopen (90), de Van der Pluijmen (86), De Rooij (80) en de Van Dinterens (67). Daar wat achter kwamen de Van Dalens, Van Honsewijk, Van Kooten, Van de Koppel, Sprangers en Verschoor. Overigens valt uit de geregistreerde hoeve-groottes af te leiden dat ze hun landbezit voor een deel ook verpachtte.

Zij hadden het in Dussen ook voor 't zeggen. De Stael-dynastie was rentmeester van het kasteel en lokaal bestuurder. Van Honsewijk, Sprangers en Verschoor waren ook bestuurders, de Van Dinterens en Van der Pluijm waren vooral actief in het kerkbestuur en armenzorg, maar ook wel als bestuurder. Zo was Jacobus van de Pluijm schout van Munsterkerk voordat P.J. Stael dat werd. Middelkoop was al generaties lang notaris en secretaris maar fungeerde ook als rentmeester voor de elite zoals bijvoorbeeld voor de weduwe Van Honsewijk en de weduwe Hanendoes. De Rooij waren schepenen in Muilkerk, Van Kooten en Van de Koppel zaten in het polderbestuur. Alleen de Van Dalens waren opdat gebied wat minder actief, al zijn ook daarvan wel incidentele vermeldingen als schepenen e.d. terug te vinden.

Door hun landbezit werden deze boeren niet alleen gevraagd of verkozen voor bestuurlijke posities maar behalve als verpachter fungeerden zij ook als belangrijke lokale werkverschaffers en oefende daardoor de nodige invloed uit.

Het landbezit van de beide kerken, rooms-katholiek en hervormd, inclusief dat van de diaconie en de Heilige Geest zeg maar de armenzorg, was met 35 hectare nog redelijk beperkt. Het fenomeen van schenking aan de kerk zou pas later echt in zwang komen

De vele tuinen en boomgaarden, vanwege de absolute noodzaak voor de dagelijkse voeding had bijna ieder bewoond perceel wel een tuin aan huis, kende Dussen 183 percelen of perceeltjes beplant met fruitbomen. Deze concentreerden zich voornamelijk in klasse 2. Rietgorzen en bospercelen van hakhout, wilgen- en elzenbossen maar ook van opgaande bomen werden eveneens meestal onder klasse 2 gerangschikt. Dussen kende in die tijd slechts 3 percelen aangeduid als Zwingelt, zijnde bouwland in gebruik voor de verbouw van vlasvezel. Kennelijk was de vlasverwerkende industrie toen nog niet echt vanuit de Hoekse Waard in Dussen geïntroduceerd. De hoogtijdagen van de vlasverwerking in ons dorp lagen wat later

Beroepen

De enige vlasboer, Willem Schippers, woonde aan de Kornsche Buitenkade. Ook de klompenmakerij (2) stond in 1820 nog in de kinderschoenen. Het leeuwendeel van de bevolking was boer of arbeider. Met de Biesbosch in de buurt was het beroep van schipper, visser en rietdekker eveneens redelijk in trek. Maar ook kleermaker en schoenmaker waren populair en Dussen kende zelfs een paar wevers (Van den Broek). Daarentegen vonden we slechts twee bakkers en twee smeden, maar wel drie wagenmakers, met daarbij wel de kanttekening dat het hier beroepen van onroerendgoed eigenaars betrof. Beroepen van huurders werden niet opgetekend. Voorst nog een aantal winkeliers, tappers en enkele kooplieden. Ook de timmerman, metselaar, glazenmaker (Simonis) en molenaar ontbraken niet. Net zo min als de schout, notaris, dijkgraaf, ontvanger, pastoor, predikant en onderwijzer. Verder nog wat specifieke beroepen zoals makelaar, advocaat, doctor, en zelfs een brouwer en president van de rechtbank, doch deze waren allen van buiten Dussen afkomstig.

Familienamen

Naast de reeds genoemde geslachtsnamen werden een aantal andere familienamen met als woonplaats Dussen veelvuldig vernoemd: Lensvelt, Teuling en Van Dijk allen met 34 vermeldingen. Direct daarachter met 30 <> 20 vermeldingen: Rijken, Schippers, Kamp, de Bot, Toethuis en Hagoort. Daar weer achter met 20 <> 10 vermeldingen kwamen: Donkersloot, Rombout, Koekoek, Kastelijns, Baas, Roubos, Kievits, Uithoven, Dekkers, Raams en Groeneveld. Tenslotte een lange rij met 10 of minder vermeldingen achter de geslachtsnaam. Opvallend is dat een aantal thans nog veelvoorkomende familienamen toen nog niet of slechts sporadisch vermeld werden, zoals: Van Veldhoven, Schalken, Sagt, Leenhouts, Heijmans, Boogaarts, Bouman. Let wel, we hebben het nog steeds over onroerend goed eigenaren. Namen van huurders of pachters zijn niet opgetekend.

Kaarten

25: Verzamelkadastrokaart van Dussen

Dussen werd verdeeld in een tiental secties waarvan soms meerdere detailkaarten werden gemaakt of minuutplannen. Allereerst was er het verzamelplan van de gehele gemeente (zie afbeelding) en vervolgens had men de detailplannen. Voor de Biesbosch waren dat de secties A-C: (van boven naar beneden) Steurgat, Bruine Kil en Oostkil; de laatste met de helft van Jannezand daarop ingetekend.

Het gedeelte tussen de Bleeke Kil en de Kornsche Dijk, grofweg de Zuid-Hollandsche Polder met aanwassen, werd opgetekend middels de sectiekaarten D tot en met G getiteld: Geffekamp, Berkenhoeve, Peereboom en Stadhoudershoeve (weer van boven naar beneden).

Het dorp Dussen werd grotendeels beschreven in de minuutplan H van het Zuideveld, zeg maar alles ten zuiden van het riviertje de Dusse, terwijl het deel ten noorden van de Dusse, het Noordeveld, door de sectiekaarten Slotshoeve (I) en Eelhoeve (K), zijnde het westelijke Noordeveld achter het kasteel, respectievelijk het oostelijke deel ten noorden van de Baan, in beeld gebracht werden.

De gemeente in beeld

Straatweg

Opvallend detail op het verzamelplan van de Gemeente Dussen is ontegenzeggelijk de straatweg van Amsterdam via Brussel naar Parijs. Deze in 1813-1814 aangelegde/gereed gekomen nieuwe weg in het Land van Heusden en Altena was onderdeel geworden van de belangrijke post-route tussen de prefectures of hoofdstadkantoren van Breda en Gorinchem, die zich eertijds vanaf Oosterhout door diverse dorpen slingerde; ook door Dussen. Hoewel deze route op de kaart van de oudste postverbindingen in de achttiende eeuw ² niet voorkomt - daarop staat de zuid-noord post-route aangegeven met een omweg via de Langstraat, Drunen, Heusden en Woudrichem - wordt deze wel getoond op de Algemeene Kaart van Holland met post-routes uit 1810.

26: Postroutekaart uit 1810 met Dussen als halteplaats

Deze oude route [aanwijzen] besloeg volgens deze kaart drie posten, wat conform de Hollandsche postmaat stond voor zes uur gaans. Een uur gaans was voor postkoetsen en diligences het equivalent van ongeveer acht kilometer. Dralen was er voor de postiljon dus niet bij en al helemaal niet voor zijn paard, dat doorgaans flink werd afgebeeld. Probeert u maar eens per paard in zes uren tijd van Breda naar Gorinchem te galopperen, rekening houdende met het oponthoud bij de pontveren voor het oversteken van de diverse rivieren en het noodzakelijk wisselen van rijpaard. Weet u gelijk waar de uitdrukking “hijgen als een postpaard” vandaan komt.

27: Afbeelding Hermezijlsche Veer

Vanaf Oosterhout voerde de weg naar Raamsdonk, waar men met het Hermezijlsche veer van J.H. Kamp over de Oude Maes werd gezet om vervolgens door de sterke armen van Doris Kievit, de Scheislout over, naar de Peerenboom te worden geroeid. De laatste oversteek gebeurde met een voetveer over de Scheislout en was vermoedelijk hetzelfde als 't zogenaamde Kievitsveer waarvan begin negentiende eeuw (besluit van het gouvernement der provincie Brabant dd. 28 maart 1815) de rechten toebehoorden aan Adrianus Lensvelt en z'n echtgenote Theodora Kivits.

28: Afbeelding van het oude Peerenbooms haventje

Het veer werd volgens het Polderboek uit 1848 onderhouden aan het bovineind van de Peerenboomsche Polder. Dat moet dus vlak bij het haventje van het Peerenboomsch Gat geweest zijn. [afbeelding] De postiljon kon dan zijn tocht vervolgen over de Voogdwertsche - en Nieuwe Steeg om via de Putten (Posthoorn) en over de Kornsche dijk naar Sleeuwijk te reizen.

29: Afbeelding Drie Hûskes

---

² Op de kaart van de voornaamste postverbindingen in de Republiek in het midden der 18de eeuw door J.C. van Overvoorde buigt de route Antwerpen – Amsterdam bij Geertruidenberg in oostelijke richting af om via Drunen, Heusden, over de Maasdijk in het Land van Heusden en Altena, via Veen naar Sleeuwijk/Gorinchem te leiden.

Het ontstaan van bebouwing ter hoogte van de “Drie Hûskes” aan de Nieuwe Steeg berust dus niet op louter toeval. Het betrof hier namelijk het kruispunt van de Voogdwerfsche - en Nieuwe Steeg waar vanwege de post-route relatief veel verkeer van personen en goederen gepasseerd zal hebben. In een geschiedschrijving over Almkerk wordt namelijk melding gemaakt *“dat de doortocht van veerwagens, onderweg van Utrecht via Gorinchem naar Breda, veel leven en verkeer brachten in het dorp aan de Kornsedijk”* Dat verkeer zal dus ook door Dussen en over de Nieuwe Steeg gepasseerd zijn.

30: Afbeelding De Posthoorn

Ook het ontstaan van het etablissement De Posthoorn in Dussen op de hoek van de Nieuwe Steeg met de Kornsche Dijk dient in dat licht gezien te worden. Ten tijde van de kadastrale opmeting stond hier een pand van landbouwer Heimen Toethuis. Het is echter niet zeker dat hij hier ook zelf woonde, want ook een thans verdwenen pand tussen kasteel en slothoeve in het Binnen was zijn eigendom. Omtrent een tapperij, herberg, stalling of anderszins in het pand op de hoek van de Nieuwe Steeg wordt in de OAT-registers niet gerept, maar dat betekent niet dat er toen nog geen halteplaats gevestigd was. Op de postroutekaart staat namelijk een tekening dat er ter plekke wel degelijk een herberg was. Het pand werd belastingtechnisch tot de betere klasse gerekend, wat een aanwijzing kan zijn dat het behalve als boerderij ook als posthalteplaats fungeerde, wat best lucratief was. De combinatie van bijvoorbeeld boerderij met uitspanning - in wat voor vorm dan ook - was zeer gebruikelijk in die tijd. Let wel, dat was dus vóór dat de Straatweg werd aangelegd, want daarna zal de oude route via Hermenzijl en de Nieuwe Steeg/Kornsche dijk belangrijk in betekenis zijn afgenomen.

Maar terug naar de Straatweg. Vanaf Breda tot ongeveer de zuidelijke oever van het riviertje De Donge onder Raamsdonk kwamen de verbeteringen, de grands travaux oftewel de herbestrating van het traject nog onder Frans bestuur gereed. Daarbij werd onder meer het tracé tussen Oosterhout tot aan de Donge ten zuiden van Raamsdonk(veer) rechtgetrokken door de aanleg van de Oosterhoutseweg. Het vervoltraject liet wat langer op zich wachten, onder andere door de politieke omwentelingen, maar ook omdat Geertruidenberg persé in de route wilde worden opgenomen. Geertruidenberg en Woudrichem beschikten namelijk beiden als enigen op de post-route tussen Breda-Gorinchem over een bijkantoor voor de postafhandeling en om dat te behouden was het essentieel om deel te blijven uitmaken van de nieuwe route. Pas in september 1814 volgde de “finale bepaling” van de richting van de nieuwe weg: “langs de stad Geertruidenberg”.

Niettemin werd eind 1812 begonnen met het opwerpen van de dijk tussen de veerweg in Raamsdonksveer (de weg naar het veer over de Dongen naar Geertruidenberg) en de rivierovergang bij het Oude Maasje. Bij de aanleg werden Spaanse krijgsgevangenen uit Castilië ingezet³. Tevens werden veerdijken aangelegd aan de boorden van het Oude Maasje (het latere Keizersveer). In eerste instantie voor een voetveer, iets later ook voor een handkabelpontveer. Ze hebben ongetwijfeld veel bekijks getrokken, de Spaanse stratenmakers in hun hemelsblauwe karssaaien buis, met een rij van twintig

---

³ C.R. Hermans, *Geschiedkundig overzicht der straatwegen, in de Provincie Noordbrabant, Handelingen van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant over den jare 1852*, (1853) p. 23-94.

knopen en een broek van beddentijk, hierheen gestuurd als profeten van de tijdgeest, om met hun straattheater te laten zien dat transport in Europa geen grenzen meer had.⁴ Midden 1814 was de Maasdijk tussen het Oude Maasje en Geertruidenberg gereed. Maar door de strubbelingen met Geertruidenberg over de loop van traject, liep het gedeelte vanaf de noordoever van de Donge tot aan Geertruidenberg de nodige vertraging op en was midden 1814 de latere Keizersdijk zelfs nog niet op vereiste hoogte.

In het Land van Heusden en Altena was in juni 1814 slechts de aarden baan van de weg gereed. In verband met de doorreis van de tsaar van Rusland - die via de nieuwe rijksweg van Amsterdam naar Parijs naar het zuiden zou reizen - werden de lokale gemeentes gemaand om de weg-in-aanleg zo goed mogelijk geschikt te maken voor het keizerlijke gezelschap. Uiteindelijk verkoos de tsaar echter om via Willemstad te reizen en waren alle inspanningen voor niets geweest. Overigens, Napoleon heeft de nieuwe straatweg nooit gezien. Diens doortocht door de streek vond namelijk al eerder, in 1811, plaats.

Maar eind 1814 zal de nieuwe straatweg gereed geweest zijn, want toen werd door de Waterstaat het “voet- en pontveer verpacht over het Oude Maasje, in de strekking van de grooten weg (klasse) no. 1 van Amsterdam naar de Brabandsche grenzen”. Vanaf 1815 pachtte Jan Baas uit Dussen als hoogste inschrijver het nieuwe veer voor de lieve som van f. 3675,- per jaar en vanaf november 1815 werd er ook tol geheven. Over de vakbekwaamheid van veerman Baas en de naast-hoogste inschrijver J.H. Kamp uit Raamsdonk (die zijn inkomstenbron als uitbater van het Hermezijlsche veer zag opdrogen) werden door de Waterstaat inlichtingen ingewonnen. Als borggen voor Baas fungeerden Gijsbert van Heemert, schoolmeester te Capelle (zijn schoonvader) en Anna Baas uit Dussen (zijn moeder). Jan Baas was telg uit een schippersfamilie, waarvan nazaten aan de Sluis en in Dussen Binnen woonden. Het beviel hem kennelijk goed bij de Waterstaat, want na het graven van de Zuid-Willemsvaart werd hij in Veghel aangesteld als sluiswachter; het huis in Dussen hield hij echter nog aan. Na het vertrek van Jan zou het Keizersveer nog vele jaren door leden van de familie Baas bediend blijven worden.⁵

31: Afbeelding Straatweg

Het min of meer kaarsrechte tracé van de nieuwe weg was vooral door de toegepaste bestrating met keien een wegenbouwkundig neusje van de zalm geworden, tamelijk ongevoelig voor slechte weersomstandigheden, wat in die tijd uitermate schaars was in Nederland. De totale lengte aan straatwegen bedroeg in ons land in 1814 nog maar zo'n 500 kilometer.

De weg werd onder het Franse bewind geclassificeerd als route impériale française nr. 2 (doch van de eerste klasse), met andere woorden de op één na belangrijkste weg in

---

⁴ Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld, het ontstaan van het moderne Nederland*, (2006) p. 386.

⁵ J.C. Thijssen, *Vernielingen aan rijksweg in aanleg Antwerpen-Amsterdam onder Raamsdonk begin 19e eeuw*, *Dongebode*, jaargang 2001, nr. 3

J.C. Thijssen, *Keizersveer*, *Dongebode*, jaargang 2002, nr. 1

J.C. Thijssen, *Vier dagen werk, maar de tsaar werd in Raamsdonk of Raamsdonksveer niet gezien*, *Dongenbode*, jaargang 2002, nr. 4

Pim Stevels, *Website geslacht Stevels-Kriens met gegevens over Jan Baas en nageslacht*.

het gehele Franse keizerrijk. (nr. 1 liep van Parijs naar Calais, nr. 3 van Parijs naar Hannover) De eerstvolgende belangrijke weg in Nederland was de nr. 19 van Delfzijl/Groningen via Den Bosch naar Breda, waar hij aansloot op de nr. 2.

Het verbeterde wegennet zorgde ervoor dat de diligence zich tot een populair vervoersmiddel ontwikkelde, totdat de omnibus begin twintigste eeuw op 's land wegen verscheen.

32: Hessenwagen met zevenspan omgeving Neurenberg-Schilderij van Johann Adam Klein (1792-1875) verzameling Stadsmuseum Neurenberg.

Veel bekijks zullen ook de zogenaamde Hessenwagens getrokken hebben, want de nieuwe straatweg werd ook in het netwerk van Hessenwegen opgenomen. Hessenwagens verzorgden het internationale transport van die tijd. De vrachtrijders waren veelal afkomstig uit het graafschap Hessen in Duitsland, vandaar de naam. “De Vlam in de Pijp” kende ze nog niet, maar ze hadden wel de zweep en die werd er danig over gelegd. De extreem grote open karren, volgeladen en afgedekt met dekzeilen, werden door vijf hengsten getrokken, maar zeven of negen kwam ook voor. Er werd met de paarden niet al te zachtzinnig omgesprongen. Ze kwamen in konvoien van zwaarbeladen wagens, gemend door gebaarde mannen met brede hoeden, die een taal spraken die vaag bekend was, maar toch niet helemaal. Ze brachten hun koopwaar (linnen, linnen garens en aardewerk) vanuit Centraal-Europa en Italië via Duitsland naar de internationale markten van Amsterdam, Antwerpen en Hamburg en namen weer andere goederen mee terug.

33: Hessenwagen afgebeeld op een gevelsteen van een voormalige herberg

Ze hadden ook reeds hun eigen chauffeurscafé's. Hier ziet u een gevelsteen van een herberg die als halteplaats voor Hessenwagens fungeerde.

Door het drukke verkeer vestigden zich langs de straatweg ook al snel de nodige pleisterplaatsen. Zo dient volgens overlevering het Bierhuis van Van Gerwen dat vlakbij de latere papierfabriek stond, als zodanig te worden aangemerkt.

34: Kaart van Herberg Gouden Leeuw en Barrière

Aan de Bregte Geut, halverwege tussen de Zuidhollandsche Molen en de kruising van de Straatweg met de Kalversteeg (op de plek waar later de hoeve Bouw en Weilust gebouwd zal worden) stond herberg De Gouden Leeuw van Jan Babtist Collet, ook een pleisterplaats. Want een weinig verderop, bij de Kornsche Brug, de kruising met de Kornsche Buitenkade en - Gantel, werd namelijk tol geheven zijn. De keistraat ging er ter plekke over in een klinkerweg. Op de kaart uit 1820 wordt deze plaats aangeduid als De Barrière. Met het slopen van de stadspoorten van steden werden in plaats daarvan zogenaamde “barrières” opgericht. De functie ervan was dezelfde als die van een voormalige stadspoort, een plek van toezicht op in- en uitgaand verkeer waar stedelijke accijnzen werden geheven; in dit geval dus weggeld of tol. Tolgaarder was Collet de kastelein van De Gouden Leeuw, die eigenlijk Jean Baptist Collot heette, geboren in 1785 in Ante een klein plaatsje in de buurt van Lyon. Hij was oorspronkelijk douanier van beroep, en was dus duidelijk met een specifiek doel met

het Franse leger meegekomen. Hij legde de basis voor het geslacht Collet in de streek. Behalve bij de Bariërré stond ook aan de Dussense noordkant van het Keizersveer en bij Sleeuwijk een tolhuis

In 1832 werden in het kader van de landsverdediging plannen gesmeed om aan Keizersveer op de kruising van de Buitendijk met de Straatweg een fort te bouwen en zowel de nieuwe straatweg als de dijk daar omheen te leiden. Door het fort kon in geval van oorlogsdreiging de toegang tot Holland snel en afdoend vergrendeld worden. Uiteindelijk kwamen de plannen niet verder dan de tekentafel hoewel er wel wat benodigde grondtransacties hebben plaatsgevonden.

Omstreeks 1845 reisde Koning Willem II over de Straatweg vanuit Woudrichem over Keizersveer naar Tilburg. Het zal niet de eerste en laatste keer geweest zijn dat ZKH in z'n diligence over de keistenen gedokkert heeft.

De straatweg vormde zo'n beetje het middelpunt van de gemeente en dus was het niet zo verwonderlijk dat de landmeters hier met hun driehoeksmeting van start gingen, terwijl dit waarschijnlijk ook het vertrekpunt geweest zal zijn van waaruit de grensbepaling door de lokale aanwijzers zal zijn aangevangen.

Waspiksche Pont Veer

35: Afbeelding Waspikse veer

Overigens, behalve via Keizersveer of Hermenzijl, kon men vanuit het zuiden Dussen ook via Waspik of Capelle bereiken. Daartoe had men de mogelijkheid om het Waspiksche Pont Veer over de Oude Maas te gebruiken om vervolgens langs de Dussensche Gantel, na een half uur gaans, bij De Sluis in Dussen te arriveren.

Capelsche Pont Veer

Maar ook tussen Capelle en Dussen bestonden veerverbindingen. Zo was er het kleine pontje over de Scheisloot van A. Lensvelt uit Dussen. Vermoedelijk betreft het hier dezelfde A(driaan) Lensvelt die het Kievitsveer, een voetveer over de Scheisloot, bij de Voogdwerf/Peerenboom uitbaatte. In 1699 was door zijn voorvader Gerrit Sijmensz Lensvelt onder Nederveen Capelle het recht van overgang over de veersloot, waarmee waarschijnlijk de Scheisloot tussen de Meeuwense - en Dussensche Gantel werd bedoeld, verworven. Dat pontje lag ongeveer op de plaats waar nu de brug over het Noorderafwateringskanaal (Het Kanaaltje) ligt.

36: Afbeelding Kanaaltje

In de Franse Tijd (1795-1813) werd het voortbestaan van dit pontje bedreigt omdat het, samen met het Waspiksche Pont Veer over de Oude Maas naar Dussen, ongeoorloofd verkeer zou overzetten. Deze beide veren mochten alleen bestemmingsverkeer overtocht verlenen, maar blijkens klachten van 's-Grevelduin-Capelle werd ook doorgaand verkeer onderweg naar Breda of Gorinchem overgezet, waardoor het Capelsche Veer over de Oude Maas inkomsten derfde.

37: PAUZE

Biesbosch

Het westelijk deel van de gemeente werd gevormd door de Biesbosch. Het gebied was volledig in eigendom van grootgrondbezitters, voornamelijk Noord-Nederlandse regenten waarvan de belangrijkste waren: de weduwe Andries Brooshoofd (Boerenverdriet en Nelismannenwaard), de erven Baron Jan van Limburg Styrum uit Haarlem (Jannezand en (Nieuw-)Middelland), de Domeinen, Johannes Jansen uit Dordrecht (Kijfhoek), Twent van Raaphorst (Nieuwen Dooimanswaard), Groen van Prinster uit Den Haag (Bruine Hoeksche Waard) en Johannes Burgenhoudt uit Schiedam (Pauluszand). Met elkaar bezaten zij 90% van de ruim 1.000 hectaren voornamelijk hooi- en weiland en in mindere mate rietgors. Ook de in totaal vijf aanwezige boerderijen waren in hun bezit. De enige streekgenoot met wat eigendom in de Dussensche Biesbosch was Gerard van Houweningen uit De Werken. De visrechten behoorden de Domeinen toe en werden ingeschat op een jaarlijkse pachttopbrengst van 1.000,- gulden

Biesboschregenten (populaire versie)

38: Tableau van 4 Biesboschregenten

Populaire versie

De Biesbosch was dus in handen van gefortuneerde regentenfamilies.

Zo was de eigenaar van de Nieuw Dooimanswaard, Adriaan Pieter Twent van Raaphorst, niet alleen staatsman en burgemeester maar ook de rijkste inwoner van Gouda.

Staatsraad en doctor in de geneeskunde Petrus Jacobus Groen van Prinsterer (vader van) was lijfarts van Lodewijk Napoleon en Koning Willem I en belegde een deel van zijn vermogen in de Bruine Hoeksche Waard.

Pauluszand was in bezit van Johannes Burgenhoudt burgemeester van Schiedam. Het familiefortuin was vergaard door zijn vader met jenever- en brandewijnstokerijen.

Jannezand en Nieuw Middelland was opgekocht door Baron Jan van Limburg Styrum, telg uit een rijk en vermaard Haarlems bestuurdersgeslacht.

Nieuwen Dooimanswaard

Eigenaar van de Nieuw Dooimanswaard was Adriaan Pieter Twent, heer van Raaphorst, heer (sinds 1810 graaf) van Rozenburg en sinds 1811 graaf van het Keizerrijk (Delft, 5 februari 1745 - Wassenaar, 28 juni 1816). Hij was een Nederlands staatsman en in 1785 behalve burgemeester ook de rijkste man van Gouda. Onder Lodewijk Napoleon was hij minister van Binnenlandse Zaken en van Waterstaat. Twent was eigenaar van Huize de Paauw te Wassenaar, de latere residentie van prins Frederik en thans raadhuis van Wassenaar. Op zijn landgoederen wijdde Twent zich als landheer aan de landbouw. Hij schreef verhandelingen over grondverbetering en veeziekten, onder meer over rotkreupel en duinbeplanting. Ook deed Twent fokonderzoek, waarvoor hij 40 koeien en enkele honderden schapen hield.

Bruine Hoeksche Waard

Staatsraad Dr. Petrus Jacobus Groen van Prinsterer (1764-1837), arts in Den Haag en lijfarts van Lodewijk Napoleon en Koning Willem I was eigenaar van de Bruine Hoeksche Waard. Hij was gehuwd met Adriana Hendrika Caan. Hun zoon was de bekende staatsman mr. Guillaume (Willem) Groen van Prinsterer (1801-1876) antirevolutionair en historicus, kabinetssecretaris (1829-1836), lid van de Kamer van Grondwetsherziening (1840) en lid van de Tweede Kamer (1849-1857, 1862-1866). De totale Bruine Hoeksche Waard of Hoge Polder inclusief het deel behorend tot Werkendam en De Werken, groot 131 hectare, kwam in 1926 onder de hamer; de inzet bedroeg f 180.900,-

Pauliszand

De eigenaar van Pauliszand, Johannis Burgerhoudt, was burgemeester van Schiedam. Het familiefortuin was vergaard door zijn vader met jenever- en brandewijnstokerijen. Op 23-jarige leeftijd had Johannis zijn rechtenstudie voltooid, waarna hij zich in 1793 vestigde als advocaat en notaris te Schiedam. Zijn vrouw heette Francina Benjamina Nijssen. Haar beide voorouders waren adellijk en hadden veel bezittingen. Toen zij in 1814 overleed mocht mr. Johannis zich voortaan Heer van Waerde noemen. In 1809 stopte hij met zijn notariële praktijk. Wellicht ging hij rentenieren. In 1811 werd hij voor enige jaren burgemeester van Schiedam. In 1825 geschiedde dat voor de tweede keer, wat twee jaar later eindigde met eervol ontslag. Hij was toen ernstig ziek en een half jaar later, op 23 april 1828, overleed hij op 58-jarige leeftijd.

Jannezand

Voor een deel waren die eigenaars nieuwelingen. Omdat het bewind van de Bataafsche Republiek gebukt ging onder zware financiële lasten, was in 1805 namelijk besloten tot verkoop van enige nationale domeinen; privatisering zouden we dat tegenwoordig noemen. Zo vond op 31 oktober 1805 een openbare verkoping van domaniale gronden plaats te Dordrecht, alwaar Hermanus Uitwerf Sterling namens Jan Baron van Styrum uit Haarlem percelen van het Gors in de Biesbos kocht, genaamd het Middelland of Jannezand, bestaande uit rietlanden, grienden en polders en gelegen in het Dussense gedeelte van de Biesbos. Deze Uitwerf Sterling zou daarna ook de zaken van de polders ter plaatse behartigen in de hoedanigheid van rentmeester van Van Styrum. In 1813 werd nog de polder Nieuw-Middelland verworven.

Meer nog dan met de rentmeester zullen de landmeters van het kadaster in aanraking gekomen zijn met de eerste opzichter van Jannezand, Pieter Keller, die veertig jaar lang (1805-1845) in de polder werkzaam was. Een man die kennis en inzicht paarde aan inzet, met name in de niet aflatende strijd tegen het water. Maar ook een man met uitgesproken geloofsovertuigingen. Zo werd door zijn toedoen Jannezand een wijkplaats voor de Afscheidenen uit het Land van Altena.

Na een aanvankelijk moeizame start, waarbij een klein maar lucratief deel akkerbouw ontplooid werd, beperkte men zich op het Jannezand later uitsluitend tot hooibouw. Dit vooral vanwege de regelmatig terugkerende overstromingen, waarbij het de kunst was om het buitenwater via overlaten en/of sluizen tijdig binnen te laten zodat de schade zoveel mogelijk beperkt bleef en de vruchtbaarheid bevorderd. In 1806 werd de dam tussen Boerenverdriet en Jannezand aangelegd. Met name in de tweede helft van de

negentiende eeuw braken “gouden jaren” aan voor Jannezand maar ook voor de boeren in het algemeen.⁶

Eigenaars: Jan Baron van Styrum, (1805-1824), Johanna Anna van Vollenhoven, weduwe van Jan Baron van Styrum, (1824-1829), Floris Willem Baron van Styrum, (1829-1873), Albertine Sandberg, weduwe van Floris Willem Baron van Styrum, (1873-1876), Albert Johan Jacob Baron van Styrum, (1876-1897)
Rentmeesters: Hermanus Uitwerf Sterling, (1805-1820), Eliza Hermanus Nebbens Sterling, (1820-1860), Hermanus Adrianus Nebbens Sterling Sr., (1860-1895), Herman Adriaan Nebbens Sterling jr, (1896-1897).

Onder de hamer

De Nelismannenwaard werd eind 1911 in het openbaar verkocht. Ruim 70 hectare bouw-, hooi- en weiland, bouwmanswoning, schuur en volkskeet, inclusief buitengronden of aanwassen werden te koop aangeboden. Inlichtingen waren te verkrijgen bij opzichter J.E. van Breugel uit Hank.

De totale Bruine Hoeksche Waard of Hoge Polder inclusief het deel behorend tot Werkendam en De Werken, groot 131 hectare, kwam in 1926 onder de hamer; de inzet bedroeg f 180.900,-

Hank

39: Kaart Hank - Postsloot

Ten oosten van Jannezand aan de rand van de Biesbosch had zich in die tijd enige bebouwing geconcentreerd. Vooral nabij de Bleeke Kil langs de Postsloot (thans Het Sluiske). Het werd door de landmeters aangeduid als Hank. Het was het domein van de Van der Pluijmen. Aan de Postsloot heette iedereen Pluijm, waarbij één uitzondering in de persoon van Willem Vetjes de regel bevestigde, maar die was dan ook (als Willem Veties op 29-4-1797) met Maria van der Pluijm getrouwt.

40: Afbeelding Sluiske Hank

De Pluijmen aldaar waren voornamelijk vissers, hoewel er ook een enkele boer en zelfs een klompenmaker, Leendert Andries van de Pluijm, werd aangetroffen. De vissers waren de hele week van huis en leefden in hun bootje onder het huikje met potkachtje. De vrouwen boette en taande de netten en fuiken aan de Visserskade. Met de bewoning aan de Buitendijk en Kortendijk die zich in de buurt van de Postsloot begon te omwikkelen en waar de Pluijmen ook behoorlijk in de meerderheid waren, zou dit gedeelte de aanzet vormen voor Hank - vooral in bedprentjes eerst nog Mariapolder genoemd - dat ruim veertig jaar later, in 1863, als zelfstandige R.K. parochie gesticht werd.

De Zuid Hollandsche Polder

In tegenstelling tot de Biesbosch was het eigendom in de vruchtbare Zuid-Hollandsche polder, inclusief de aanwassen bijna 1.400 hectare groot, sterk gespreid. De Polder zelf met 250 hectare, hoofdzakelijk in Oud-Boereverdriet en de buitendijkse aanwassen,

---

⁶ *De Polder Jannezand 1805-2000*, (2000) p. 9-63

stak er bovenuit. Kennelijk werden deze aanwassen - aangeduid als Tweede, Derde, Vierde en Vijfde polder - op initiatief van de Zuid-Hollandse Polder bedijkt. Het overige deel van het gebied was in handen van een grote verscheidenheid aan particulieren, deels ook van buiten Dussen, al hadden de Dussense grootgrondbezitters en het Kasteel hier ook een behoorlijke vinger in de pap.

Door de regelmatig voorkomende wateroverlast was de bebouwing in de polder zelf nog erg schaars. Wel was er sprake van een bewoningsconcentratie rondom het Peerenboomsch haventje. Het haventje was de monding van het Perenboomsche Gat.

41: Kaart van bebouwing langs Perenboomsche Gat

Nabij de Voogdwerversche Steeg stonden 'n drietal boerderijen langs het Perenboomsche Gat: van de weduwe Adriaan Willems van Dinteren, van Willem Roubos en van de Heer van Rijswijk; de latere Pannehoef van Staal. Wat verderop stond nog de hoeve van Delcourt uit Leiden, hij was telg van een geslacht van lakenfabrikanten die tijdens de reformatie van Verviers (B) naar Leiden gevlucht waren.

42: Afbeelding boerderij hoek Nieuwe Steeg van Adriaan Schippers, later Johan van der Pluijm

Deze flinke boerderij staat in het Lange Werf op de hoek van de Nieuwe Steeg in Hank (nu Kerkstraat) en was van Adriaan Schippers (later Johan van der Pluijm). Ze werd in 1804 gebouwd en is dus al meer dan twee eeuwen oud. Het was een van de eerste boerderijen midden in de polder toen die na de bouw van de molen (1791) ook 's winters bemalen kon worden.

Niet ver uit de buurt hiervan was de hoeve van de weduwe Hendrik van der Zanden uit Dordrecht gevestigd.

43: Afbeelding Kaart Peerenboom Hank

Op deze kaart ziet u het haventje in het verlengde van de polderuitwatering aan de zuidkant Het Perenboomsch Gat. Op 183 woonde Cornelis Janse van Dinteren en op 190 Teunis Cornelissen van der Pluijm. Twee geslachten die zich nadrukkelijk in Hank zouden vestigen. De percelen 262 en 270 langs het water, met toegang tot de dijk, waren in bezit van landbouwer Richardus Stael. De Staelen hebben er dus al eeuwen lang hun domicilie.

44: Afbeelding Kornsche Gantel met Buitenkade

Er was ook wat bebouwing langs de Gantel aan de Kornsche Buitenkade (hier op de foto), in de buurt van de Kornsche Sluis en bij De Bariërre. Maar langs de Kalversteeg en Oude Straat was nog geen bewoning aanwezig. De Pleune Steeg werd tot aan de Nieuwe Steeg als Dwarssteeg aangeduid, waar deze bij eerdere opmetingen nog als Kerksteegh werd omschreven, zijnde een verwijzing naar de plek van de kerk van Munsterkerk. Maar de Dwarssteeg liep toen nog verder door tot aan de Perenboomsche Dijk en werd daar Pleune Steeg genoemd. Pleune is overigens een oude geslachtsnaam uit Dussen.

Vanaf De Putten was er bebouwing aan de Nieuwe Steeg en op de Hogen Dijk. Aan de Nieuwe Steeg vooral sobere huisjes tot de allerlaagste klasse behorend. Een opvallend grote schuur van boer Laurens Bullens sprong er wat uit. Het land erachter met het buitendijkse wiel was in bezit van T. van de Kastele uit Den Haag. Evenals het buitendijkse wiel dat na de Tweede Wereldoorlog werd gedempt met huisvuil, opgehaald door David van de Westen.

Aan de Hogen Dijk hetzelfde beeld als aan De Steeg, arbeidershuisjes van de laagste categorie. Antonie van Oorschot was een van de bewoners. De Van Oorschotten woonden er toen dus al en zouden er tot ver na de oorlog blijven. Andere vertrouwde Dussense namen voorkomende aan de Hogen Dijk waren Adriaan van Biesen, Drik van Tilborg, Johannes Donkersloot en Teunis Rijken.

De beide Zuidevelden

45: Afbeelding Kornsesluis

Aan de grens met Emmikhoven, aan de Kornsche Sluis, fungeerden David Zoelen en Otto Donkersloot als symbolische poortwachters.

46: Afbeelding Kaart waarop Kornsche Sluis en Ka staan aangegeven

Hier ziet u de omgeving van de Kornsche Sluis op kaart met o.a. de Gantel waarop zowel de Oude- als de Nieuwe watermolen loosden. Een ander opvallend object is de Ka naar de Oude – en Nieuwe Watermolen

47: Afbeelding van toegang naar Noordeveldse Ka

Hier ziet u de toegang vanaf de Korsche Dijk naar de Ka.

48: Afbeelding Noordeveldse Ka die doorliep tot aan Meeuwen toe

Deze ka voerde langs beide molens, dwars door het Noordeveld, helemaal tot aan Meeuwen toe en werd daar Dussensche Ka genoemd werd. Ze vormde de noordgrens van de toenmalige gemeente Dussen en was lang de enige toegang tot het vooral in de winter zompige en vrijwel ontoegankelijke gebied. Andere wegen in het Noordeveld waren er destijds niet.

49: Afbeelding Oude molen

Hier een foto van het latere stoomgemaal op de plek van de Oude Molen. Van de Oude Molen zelf bestaan geen afbeeldingen, maar gezien de gedetailleerde beschrijving in het polderboek uit 1848, is het een molen geweest vrijwel identiek aan de Nieuwe Watermolen. Maar terug naar de Kornsche Dijk.

50: Afbeelding van herberg de Boerendans

Een beetje meer naar Dussen opaan, bij baken G, woonde Jan van den Brouck, wever van professie en zoon van de inmiddels overleden Jacobus van den Broeck, ook wever

van beroep. Hij is de voorvader van de uitbater van herberg de Boerendans (hier op de foto)

51: Afbeelding van Adriaan van de Boerendans

Adriaan van den Broek (hier op de foto), beter bekend als Adriaan van den Boerendans zou later deze herberg de Boerendans gaan uitbaaten.

Op perceel 59 woonde de weduwe van Jacob van Dinteren die hertrouwde met Simon Kouwenberg, de latere wethouder. Perceel 75 was de boerderij van de weduwe en kinderen Hendrik van Honsewijk (stamlijn Toon van Honsewijk).

Henricus van Honsewijk (1747) trad in 1774 in het huwelijk met Mijna Teunisse Lensvelt en uit dit huwelijk werd in 1776 een zekere Antonius verwekt. In 1800 werd een Hendrick Hendrikse genoemd als schepen van Muilkerk, daarmee de regententraditie voortzettend. Nadat Mijna was overleden hertrouwde Hendrick met Kuijntje (Cunera) Schalcke die hem onder andere een zoon schonk, Theodorus, geboren in 1791.

De oudste zoon van Hendrik van Honsewijk, Antonius trouwde in 1816 met Cornelia Vermeulen uit Teteringen en vormde de stamlijn met onder andere Toon van Honsewijk (de Oude) en Toon van Honsewijk (de Jonge). Zijn halfbroer Theodorus van Honsewijk huwde in 1837 Margarita van Dinter, dochter van Adriaan Willemse van Dintere en Elisabeth Kievits (tweede boerderij tegenover Drie Hûskes), eveneens telg van een vooraanstaand geslacht in Dussen. Hun zoon was Adriaan H. van Honsewijk, meer bekend als de burgemeester van de slothoeve.

52: Afbeelding Kornsche Dijk met huis Piet van Gennip

Dit is een latere foto van de dijk met rechts het huis van klompenmaker Piet van Gennip, dat er overigens in 1820 nog niet stond. Zoals al eerder aangegeven werd het ambacht van klompenmaker pas later van importantie in Dussen. Bij een volgende gelegenheid zal ik u hierover meer uit de doeken doen.

53: Belgische deserteurs van Piet van Gennip

Toch kan ik niet nalaten u deze foto te tonen. Omdat hij zo uniek is en welwillend beschikbaar is gesteld door Piet van Gennip. Het zijn Belgische deserteurs in 1914 werkzaam bij klompenmaker van Gennip. Het kraantje rechts op de achtergrond heeft een belangrijke rol gespeeld bij het verkrijgen van een provinciale vergunning voor het bouwen van de huidige klompenmakerij van Peter den Dekker.

54: Afbeelding Kornsche Dijk

Maar we fietsen verder over de dijk, waar we ter hoogte van de aansluiting met de Muilkerk baken X treffen.

55: Afbeelding smederij Ravels

Hier tegenover stond dit pand in bezit van Antoni van Kooten maar waarin later Hendrik van Ravels een smederij zou starten

Smid Ravels

Hendrik van Ravels, geboren te Tilburg op 9 februari 1822, was een zoon van Jan van Ravels en van Cornelia van Oerle. Hij was hoefsmid te Waalwijk toen hij op 12 mei 1851 te Goirle trouwde met Petronella de Visscher, aldaar geboren op 29 juli 1824, dochter van de molenaar Jan de Visscher en van Johanna Naaijken.

Wanneer hij precies naar Dussen is gekomen, is niet bekend. Hendrik overleed te Dussen als grofsmid op 13 augustus 1896. Zijn vrouw overleed aldaar op 1 september 1895. Te Dussen werden uit dit echtpaar vier dochters en twee zonen, Toon en Jan, geboren. Beide zonen waren eveneens grofhoefsmid van beroep.

56: Afbeelding Catharina van Ravels?

Van Toon en Jan heb ik helaas geen foto, wel van hun zus Catharina. Catharina van Ravels, geboren te Dussen op 8 augustus 1858, overleed te Tilburg op 18 januari 1914. Zij trouwde met Maximinus Josephus van Lieshout. Zij was een dochter van smid Hendrikus van Ravels en Petronella de Visser (Visscher). Haar voorouders kwamen uit Goirle.

Tegenover Ravels vestigde Bernard van Dijk later zijn bakkerij, maar in 1820 stond hier nog een schuur van Antonie van Kooten.

57: Afbeelding boerderij Van Uijthoven (Honswijk)

Aan de stoep naar de Oude Straat en Hoek stonden destijds al de boerderijen van Van Uijthoven (Honswijk) en de Kinderen Schijvens (Jos Verhoeven).

58: Afbeelding boerderij kinderen Schijvens (Jos Verhoeven)

59: Hedendaagse foto van de boerderij van Van Kooten die thans als monument wordt aangemerkt

Binnendijks langs de Achterste Hoek (thans Muilkerk) stond en staat nog steeds deze hoeve, waarvan de oorsprong volgens de jaartalankers in de voorgevel teruggaat tot 1782. Overigens lijken die jaartalankers pas later te zijn aangebracht, want op de volgende (oudere) foto ontbreken ze nog.

60: Boerderij van Toon van Dijk (van Brammen)

Deze monumentale hoeve behoorde Antonius van Kooten toe. De Van Kooten's vormden een niet onbemiddeld boerengeslacht in het Dussense. Met name in de directe omgeving van de boerderij had men behoorlijk veel land en onroerend goed in eigendom.

Abraham van Dijk, de vader van de latere bewoner Toon van Dijk (beter bekend als Toon van Bramme), trouwde een dochter van Van Kooten en zal zodoende in het bezit gekomen zijn van dit familiestamhuis.

Het verdwenen geslacht Van Kooten

De geslachtsnaam Van Kooten en de verschillende schrijfvormen, Koten, Cooten vormen waarschijnlijk een zogenaamde herkomstnaam. In Utrecht ligt het dorp

Cothen, onderdeel van de gemeente Wijk bij Duurstede. Bij de volkstelling van 1947 was de familienaam het sterkst geconcentreerd in de provincie Utrecht met direct daar achteraan Zuid-Holland, Noord-Holland en Gelderland. Op beperkte schaal kwam de naam ook in Noord-Brabant voor.

De oudste vermelding van Van Kooten in Dussen is die van Jasper Claassen van Koten gehuwd met Peeterken Jansz van Hees en daterend van eind zeventiende eeuw. Daarvoor al werd de naam vernoemd in Heusden waar een uit Utrecht afkomstige soldaat gelegerd was die te Veer zijn bruid vond. Wat later zijn er vermeldingen van de naam in Drongelen en Babyloniënbroek. Of dat deze vermeldingen alsmede die in het Dussense verband houden met de soldaat uit Utrecht staat niet vast en is hachelijk om te veronderstellen.

Hendrick de tweede zoon van Jasper Claassen huwde in 1709 met een Dussens meisje Margarita de Roij en zij kregen een hele kinderschaar. Blijkbaar heeft het de Van Kooten's daarna al redelijk voor de wind gegaan want een zoon van Hendrick, Jasper genoemd naar zijn opa, bekleedde in 1782 de positie van schepen van Muilkerk. Dergelijke functies werden over het algemeen slechts toebedeeld aan invloedrijke personen met behoorlijk wat grond in eigendom. Ook een kleinzoon van Hendrick, ook Hendrik geheten, vervulde in 1806 de rol van schepen van Muilkerk. Die veronderstelde gegoedheid blijkt eveneens uit de huwelijken van enkele dochters van Hendrick en Margarita met zonen van geslachten van aanzien. Zo trouwde Klassina met Cornelis van der Beek uit Broek en vond Elisabeth haar huwelijkspartner in Hermen Verschoor uit De Werken. Bij haar overlijden werd voor Elisabeth een impost geheven van f. 30,-- zijnde 1e classis

De geslachtslijn in Dussen, die de gereformeerde religie aanhing, zette zich voornamelijk voort via Bastiaan, de oudste zoon van Hendrick en Margarita. Bastiaan huwde met Megcheltje Peters van Waarthuizen. Uit dit huwelijk werden in ieder geval drie kinderen geboren: Hendrik (de schepen van Muilkerk in 1806), Antony en Grietje.

De oudste zoon, Hendrik, trouwde te Dussen in 1775 met Lena Elisabeth Ouwerkerk. Ze kregen een uitgebreide kinderschaar, maar nogal wat kinderen kwamen vroegtijdig te overlijden. Daarbij was het opvallend dat de kinderen van het mannelijk geslacht in de kerk van Dussen Muilkerk begraven werden, dit in tegenstelling tot hun jong overleden dochters. Hun zoon Gerrit bewoonde omstreeks 1832 samen met zijn zoon Cornelis van Kooten een boerderij aan de Baan, tussen de Voor- en Achterstraat, ter hoogte van de aansluiting met de Diebracht. Een van hun dochters, Mechelina, trouwde in 1811 met Cornelis Rombout, een welgestelde boerenzoon. Dit gezin omvatte in ieder geval vijf dochters maar ook een zoon Johannes Rombout. Zij woonden aan de Sluis, waar nu H.R. Koppelpaarden gevestigd is. In 1842 was hun woonboerderij slachtoffer van brandstichting, een brand met grote gevolgen. Een vijftal omliggende panden alsmede de in 1826 vernieuwde tegenoverliggende rooms-katholieke kerk werden eveneens prooi van de vlammen en legden het nieuwe hart van Dussen Munsterkerk in as.

De tweede zoon Antony van Kooten trouwde in 1778 met Anna Pellecaan uit Dussen. Dit gezin vormde de geslachtslijn die de familienaam in het negentiende eeuwse Dussen gestalte zou geven.

Een zoon Bastiaan Antonisse, geboren in 1783, trouwde met Helena van Dalen uit Dussen. Het gezin kende tenminste vijf kinderen: Eimert, Antonie, Peter, Adriaan en Arina Adriana. De oudste zoon Eimert huwde met Elisabeth Rombout. Een van hun dochters was Helena die in 1853 met de welbekende Abraham van Dijk - de vader van Toon van Dijk (beter bekend als Toon van Bramme) - in het huwelijk trad. Een andere zoon was Antonie, in 1833 getrouwt met Helena Pellekaan uit Emmikhoven. Hij was vermoedelijk degene die bij z'n huwelijk de in 1782 gebouwde monumentale boerderij in de Muilkerk ter hoogte van de aansluiting met de Kornsedijk heeft betrokken. Of de hofstede daarvoor al familiebezit was en of zijn vader Bastiaan Antonisse van Kooten de boerderij in 1782 misschien ook zelf heeft laten bouwen, dan wel aangekocht heeft, is niet bekend.

Een andere zoon uit het huwelijk van Antony met Anna Pellekaan is Hendricus die in 1825 trouwde met Teuntje Koekoek. Hoewel ook uit dit gezin een behoorlijk aantal kinderen voortspruitte, bestaat de indruk dat deze tak niet bijster welgesteld was. Hendricus werd in de burgerlijke stand ook slechts aangeduid als bouwman. Wel trouwde een van hun kleindochters in 1876 met een zekere Cornelis Haspels, wat weer familiebanden veronderstelt met Kasper Haspels, de aannemer/timmerman tevens gemeenteraadslid in Dussen die de voormalige notaris- later dokterswoning in het Binnen voor zijn gezin bouwde.

Merkwaardig genoeg stukt het daarna met de Van Kooten-vermeldingen in de burgerlijke stand. De prachtige boerderij in de Muilkerk kwam in bezit van Helena van Kooten en haar man Abraham van Dijk, vanwege de goede oudedag-zorg door Helena aan Antony gegeven, en later van hun zoon Toon van Dijk (van Bramme). Naast Antony van Kooten en Cornelis en Gerrit had in 1832 ook een zekere Bastiaan van Kooten uit Meeuwen land in bezit in Dussen. Maar het meest tot de verbeelding sprekend, waren toch de indrukwekkende hofstede in de Muilkerk van Antony van Kooten met de omringende landerijen en wat er verder allemaal aan onroerende zaken op gebouwd was, dat tot zijn bezittingen gerekend mocht worden. Daarnaast had hij ook landerijen in de vruchtbare Zuid-Hollandse polder. Hij was ook degene die in de polder een stuk land aan de gemeente Dussen verkocht voor de realisatie, in 1873, van een Algemene Begraafplaats met baarhuisje (Laarhuisje), die overigens nimmer in gebruik genomen werd.

In het NRC van 28 december 1929 vonden we tenslotte nog een bericht dat de boerderij van weduwe van Kooten was afgebrand, doch dat het woonhuis behouden bleef. Een paard van F. Pellikaan en een vrachtauto van N.Veen gingen mede verloren. Verdere details ontbreken.

Hoek en Muilkerk of Lange/Oude Straet

61: Kaart van situatie aan de stoep Hoek/Oude Straet en Voorste Hoek

Deze kaart geeft de situatie aan de dijk weer bij de aansluiting met beide Hoeken. De Voorste en Achterste Hoek langs zij beide oevers van het riviertje De Dusse, in een verleden Oude Straet en Lange Straet genoemd, zijn eeuwenoude verbindingswegen tussen Muilkerk en Munsterkerk waarvan kerk en kerkhof (vóór 1421) in de Zuid-Hollandse Polder lagen tussen de Oudestraat en de Kalversteeg.

62: Afbeelding woning van Van Dijk

Dit is de woning van Van Dijk in de Voorste Hoek schuin tegenover de hoeve van Antoni van Kooten. In 1820 had Jan Govert van Dijk hier al zijn boerderij. Wat verder in de Achterste Hoek woonde vermoedelijk zijn zoon Abraham. Verderop in de Voorste Hoek, even voorbij waar nu Casa Cara staat, woonde in die tijd landbouwer Otto van Dalen. Ik noemde u eerder al dat zijn boerderij tot het betere segment behoorde

De buurman van Otto van Dalen was Dirk van Dijk. In 1865 liet de erfgenaam van Dirk van Dijk, Leonardus Bouman, in de boomgaard naast zijn huis een nieuwe woning bouwen, Casa Cara (dierbaar huis).

63: Casa Cara (dierbaar huis)

64: Casa Cara vandaag den dag aangemerkt als monument

Woning met boomgaard werden in 1896 verkocht aan particulier J.E. de Koning-Kooij en infanterieluitenant C.J. Tijken en herbouw in de typische koloniale chaletstijl vond plaats in 1900. Waarschijnlijk was in eerste aanleg het lage bouwblok als opzichtershut gebouwd, maar werd dit al snel uitgebouwd tot opzichterwoning en zo verbonden met de fruitteelt in de streek. De omringende kleinere huisjes werden een voor een gesloopt.

65: Fruitschuur naast Casa Cara, op de Schalkenwerf, welke thans als monument wordt aangemerkt

Vijf jaar eerder in 1895 werd naast Casa Cara, op de Schalkenwerf, deze Appelschuur door de compagnons Koning en Tijken gerealiseerd.

66: Magazijn bij de Boomkwekerij van Het Oude Maasje aan de overzijde van weg

Samen met een identiek magazijn aan de overzijde van de weg, waar de boomkwekerij gevestigd was, diende het als opslag en kantoor voor het fruit- en stroopbedrijf van een van oorsprong veel groter gebied aan boomgaarden.

De villa met naastgelegen Schalkenwerf met Appelschuur, tegenoverliggende boomkwekerij met magazijn, 3 percelen boomgaard genaamd Welgelegen in het Noordeveld met molen en een landbouwperceel de Steenbakker aan de Baan, vormden tezamen het bedrijf: Vruchtenteelt en Boomkwekerij Het Oude Maasje. Het kwam in 1920 bij notaris Rietstra onder de hamer, waarbij het destijds werd ingezet voor in totaal 55.000 gulden.

67: De boerderij van Van Dinteren

Een weinig verderop, aan de overkant van het water, de boerderij van A.J. van Dinteren. Het grote weiland erachter was van de weduwe Jacobus van Dinteren. Ook in die tijd stond de schuur al voor de boerderij. De boerderij van het Hallehuistype dateert dus van vóór 1820. Hallehuis wil zeggen: een centrale plaats met vertrekken daaromheen gegroepeerd.

68: De Cleijhoeve die thans als monument wordt aangemerkt

69: De Cleijhoeve die thans als monument wordt aangemerkt

Tot 1958 bleef het pand in het bezit van nazaten van Adriaan Jans van Dinteren. De Van Dinterens hadden bij elkaar in Dussen zo'n kleine 70 bunder land in eigendom. Mooi verdeeld over de Polder en Noorde- en Zuideveld. Bij een volgende gelegenheid wil ik graag nog eens wat meer vertellen over dit invloedrijke geslacht in het Dussense.

70: Kaart van de Muilkerk

Nog uitzoeken of er boerderijen van Abbink, Wijnands, Jan de Rooij in 1820 ook al gestaan hebben.

71: De boerderij van Koekoek (thans Abbink)

72: De boerderij van Wijnands oud

73: De boerderij van Wijnands nieuw

74: Afbeelding Hoge Brug

In de Voorste Hoek stonden tot aan de Molenkade nog slechts twee bescheiden pandjes, allebei gerangschikt onder klasse 8 op een schaal van 1-10. Een daarvan stond op de hoek met de Molenkade bij de Hoge Brug en was eigendom van schout P.J. Stael, maar hij woonde daar uiteraard niet.

75: Afbeelding huisje Cel Heijmans

Het tweede bedoeninkje stond halverwege, zeg maar naast thans bakkerij Oudenrijn, voor de oorlog nog bewoond door Cel Heijmans. Het was in 1820 eigendom van de kinderen Adriaan Stael.

De Sluis, het nieuwe Munsterkerk

Eind achttiende eeuw was aan De Sluis de nieuwe dorpskern van Dussen Munsterkerk ontstaan. Daar waar Molenkade en dijk naar Werkendam tesamen komen en de voormalige Middelt als zuidelijke aftakking van het riviertje De Dusse aansluiting vond op de Dussensche Gantel die op zijn beurt uitmondde in de nieuwe, meer zuidelijker loop van de Oude Maas.

76: Afbeelding Kaart van De Sluis

Bij de optekeningen van het kadaster, rond 1820, bestond het hart van De Sluis uit de in 1760 als nieuwe kerkschuur gebouwde maar in 1826 belangrijk vergrootte R.K. Kerk met aangebouwde pastorie met daarnaast, in 't Rommegat, de uitspanning van tapper Simon Fransen Lensvelt. Tegenover de kerk stonden de boerderij van Cornelis Rombout, de woning van Pieter Baas de Jonge en de boerderijen van Jacob Jansse van Dinteren en de weduwe Richard Lensvelt met daarachter de Kerkweide. Deze

Kerkweide kent een belangwekkende historie. Na de dorpsbrand van 1842 werd hierop de noodkerk gebouwd en in de twintigste eeuw ging de weide deels als voetbalveld voor Dussense Boys dienst doen.

Aan de oostkant van de Sluis, op de plek waar later Hotel Heesels gebouwd zou worden, had je toen de boerderij/herberg van Reinier van der Pluijm en Anna Boor. De herberg werd al door zijn moeder uitgebaat. Omdat Reinier al snel kwam te overlijden hertrouwde Anna met Martinus de Wit veerman en caféhouder uit Raamsdonk en werd de herberg uitgebreid tot een logement. Hun zoon Jacobus de Wit zette samen met zijn vrouw Cunera van Honsewijk het logement voort, dat later door zijn drie dochters verder geëxploiteerd werd. Martinus, de enige zoon van Jacob en Cunera, werd priester te Herpt. Totdat aan de Sluis het nieuwe Raadhuis werd gebouwd, was het logement van Jacobus de Wit tevens in gebruik als Raadskamer. Het feit dat Cunera een dochter was van Theodorus van Honsewijk (locaal bestuurder) en een broer van Adriaan H. van Honsewijk (later burgemeester), zal daaraan niet vreemd geweest zijn.

Naast het logement stond een groot huis met tegenoverliggende schuur, eigendom van de erven A..J. van der Pluijm. Deze woning/boerderij met schuur zal later vermoedelijk in bezit gekomen zijn van Verhoeven; de schuur was de plek waar de brand van 1892 uitbrak. Was Antoni van Kooten zo'n beetje de heerboer aan de stoep van de Oude Straat, eenzelfde rol was weggelegd voor de Van der Pluijmen: voor Antoni J. aan De Putten en voor Adriaan J. en Reinier aan De Sluis. Gezamenlijk hadden ze flink wat land in bezit in de beide Zuidevelden, onder meer de Zandweide, maar ook op andere plaatsen in Dussen. Zo had Adriaan J. ook behoorlijk wat land in het Noordeveld liggen. De Pluijmen waren ook royale begunstigers voor de R.K. Parochie. Adriaan J. was tevens wethouder. De vader van Reinier was een aantal jaren schepen geweest

Een paar huizen verderop had Leonardus Boor (broer van Anna) zijn rosolymolen in bedrijf. Op de hoek van De Sluis woonden schoenmaker Christiaan Kievits en de schippers Jacobus Baas en Cornelis Poel. Opvallend op de kadasterkaart is de stippellijn langs de westelijke oever van het water. Zo'n aantekening duidde op recht van overpad. De stippellijn vangt aan bij de schuur achter de kerk, steekt De Sluis over, en gaat verder langs de andere oever van de Gantel om te eindigen bij de Hoge Brug bij het huisje van schout Stael (later huisje van Trien). Ergens aan dit Zandpad moet in 1782 ook het zogenaamde Tugthuis van Dussen gestaan hebben, waarin weerbarstige lieden in verzekerde bewaring werden gesteld.

Behalve Van Kooten en de Pluijmen hadden ook de kasteelheer, de Rooij en Ophorst uit Loon op Zand behoorlijk wat land in de beide Zuidevelden. Het leeuwendeel van het land van Bastiaan de Rooij lag echter in het Noordeveld aan de Baan. De Ophorsten hadden vooral land in het Rommegat. Over Bastiaan Bastiaanzoon de Rooij valt verder nog te melden dat hij de overgrootvader was van schrijver Lourens Penning.

Kerk van Muilkerk

77: Kaart van Dussen Binnen met kerk achteraf

Twee kaarten van Dussen Binnen. Boven de Achterstraat, onder de Voorstraat. Op de onderste kaart ziet u rechts onderaan in de bocht van de Muilkerk een boerderij ingetekend. Deze was eigendom van de kinderen Kamp.

78: Afbeelding boerderij Van Tilborg

Voor de oorlog stond er op deze plek de boerderij van Hannes van Tilborg, die tijdens evacuatie in de Tweede Wereldoorlog afbrandde. De afmetingen van dit monumentale pand vergeleken met de kadasterkaart uit 1820 doet vermoeden dat het hier een andere - dan wel belangrijk verbouwde - boerderij betreft dan die van de kinderen Kamp.

79: Afbeelding burgemeesterwoning naast kasteel

Dit de latere burgermeesterswoning in Dussen Binnen naast het kasteel. Ongetwijfeld werd deze hoog aangeslagen voor de destijds ook gehanteerde vensterbelasting.

80: Afbeelding Dussen Binnen van Snoek

81: Afbeelding Dussen Binnen van Snoek

Dit zijn een tweetal foto's van een schilderij dat in de studeerkamer van dhr. Snoek hangt. Het is een schilderstuk met een verhaal. Het gezin Snoek werd aan het eind van de Tweede Wereldoorlog geëvacueerd en kwam in Gorinchem terecht. Vader Snoek zorgde er voor dat hun gastgezin voldoende te eten had en dat was een groot goed tijdens de laatste Oorlogswinter. Uit dankbaarheid daarvoor, heeft de gastheer na de oorlog dit fraaie tafereel van Dussen Muilkerk geschilderd.

Ondertussen zijn we in Muilkerk aangekomen, dat volgens de Woordenlijst 1884, gepubliceert in de Navorscher nr. 37 van 1887, "kerk bij den molen" betekent. Gezien de oudste vermelding van de naam Muilkerk, lijkt deze verklaring onwaarschijnlijk omdat er destijds nog geen molens bestonden. Toch stond de voormalige Hervormde Kerk van Dussen oorspronkelijk in het Binnen wel schuin tegenover korenmolen De Gunst. Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakte het kerkgebouw zwaar beschadigd en met de voortvarendheid van de naoorlogse wederopbouw werd het gesloopt. Daarmee kwam een einde aan een periode van omstreeks 750 jaar van de kerk van Muilkerk op die bewuste plek. Wat rest zijn nostalgische plaatjes van kerk en omgeving en een bodemarchief wat nog op intensief onderzoek ligt te wachten.

Uit reeds uitgevoerde archeologische opgravingen is niettemin vast komen te staan dat op de plaats waar tot 1947 het kerkgebouw stond, er al vanaf omstreeks 1200 een oudere kerk moet hebben gestaan. Dat was dus ruim vóór de Sint Elisabethsvloed van 1421, waarbij de kerk verloren ging, maar nadat het water zich had terug getrokken weer op exact die zelfde plek werd opgebouwd.

Indertijd werd tussen het puin van het verwoeste kerkje geen tufsteen gevonden. Uit dat feit, in combinatie met het formaat (32/20x15/14x8,5/7) van de wel gevonden bakstenen, kan afgeleid worden dat de oorspronkelijke kerk waarschijnlijk niet ouder dan van circa 1200 geweest kan zijn. (Hendriks, 1990)⁷. Voor die tijd werd namelijk vooral tufsteen gebruikt voor kerkbouw. In de streek rond Dussen vooral in de eerste

---

⁷ Drs. J.P.C.A. Hendriks, *Archeologie en bewoningsgeschiedenis Land Heusden en Altena*, (1990) p 70.

helpt van de twaalfde eeuw. (Braams, 1995)⁸. Mogelijk heeft er in Dussen voordien een houten kerkje gestaan.

De Sint Elisabethsvloed had niet alleen een verwoestende uitwerking op het kerkgebouw, maar ook consequenties voor de loop van het riviertje de Dusse dat zich nadien wat meer zuidelijker verlegde. Uit grondboringen achter de boerderij van Ad van Veldhoven aan het Binnen is gebleken dat wat meer noordelijker een stroomrug ligt, die waarschijnlijk een relict is van de oude loop van de Dusse. Van het meer naar het westen gelegen kasteel van Dussen weten we bovendien dat vóór de Sint Elisabethsvloed de Dusse aan de noordkant langs deze sterkte liep, waar het thans ten zuiden daarvan haar stroombed heeft.

Het zou ook de enigszins merkwaardige plek van de voormalige Hervormde Kerk in het Binnen kunnen verklaren. Deze stond namelijk een stukje van de weg af die langs de noordoever van de Dusse loopt, terwijl alle andere bijgebouwen direct aan de weg gebouwd waren. Op oude kaarten is de meer noordelijk gelegen plek van de kerk ook duidelijk waarneembaar. Vermoedelijk heeft de Dusse voor de Sint Elisabethsvloed aan de noordkant gelopen, net zoals dat bij het kasteel het geval was en stond het kerkgebouw oorspronkelijk dus langs de zuidoever van de oude loop. Omdat ná de vloed de kerk opnieuw werd opgebouwd op de oude fundamenten, zou dat de reden kunnen zijn dat het gebouw wat meer van de weg af kwam te staan, omdat de Dusse zich in die tussentijd een stukje meer zuidelijk had verlegd.

De theorie krijgt nog extra gestalte als je op de kadastrale kaart van 1830 hemelsbreed de afstand meet tussen de huidige loop van de Dusse en de noordkant van het kasteel en van de kerk. Die bedraagt voor het kasteel zo'n 40 meter, terwijl de afstand tot de noordzijde van de kerk omstreeks 30 meter geweest zal zijn. Dat verschil vindt z'n oorzaak in het feit dat de afbuiging van de Dusse in meer zuidelijke richting juist bij de kerk in het Binnen aanvangt. Dat duidt er op dat het water aldaar op een verhoging in het landschap stuitte. Dat is op zich niet zo verwonderlijk want in vroeger tijden werden deze verhogingen (donken) in het landschap juist uitgezocht om op te bouwen, omdat de hogere ligging extra bescherming bood tegen eventuele wateroverlast bij overstromingen. Daardoor is het verschil in afstand van de huidige loop van de Dusse tussen het kasteel en de voormalige kerk ook verklaarbaar.

Bovendien is op dezelfde kadastrale kaart van 1830 te zien dat de noordelijk perceelgrens van het perceel (I-492) waar de kerk op stond een kromming vertoont hetgeen een aanwijzing is dat deze afscheiding oorspronkelijk door een waterloop werd gevormd.

82: Oorspronkelijke woning uit 1778 van burgemeester P.J. Stael in de Achterstraat van het Binnen (thans Nel van Mierlo)

Volgens het manuscript van Donkersloot stonden er in Dussen Binnen voor de oorlog een aantal oude hoeves met de jaartallen 1827, 1781 en 1770. Dussen Binnen was ook de plek waar schout of burgemeester Stael woonde, en wel in de Achterstraat in deze prachtige boerderij uit 1778 die stond op de plek waar na de oorlog Piet van Mierlo

---

⁸ B.W. Braams, *Weyden en zeyden in het broek*, (1995) p. 46

woonde. Ik mocht mij gelukkig prijzen dat Nel van Mierlo bereid was haar antieke dekenkist te ontsluiten om mij inzage te verschaffen in het familiealbum van de Staalen en waaruit onder meer deze prachtige afbeelding van de oorspronkelijke Staelhoeve te voorschijn kwam. Zoals de jaartalankers aangeven werd de hoeve gebouwd in 1778. Schout P.J. Stael zal de hoeve vermoedelijk aangekocht hebben na zijn huwelijk in 1797. Donkersloot omschrijft het in zijn manuscript over Dussen als “een kloek huis”. Daarmee is niets teveel gezegd. Bij de schatting voor het kadaster werd het als enige woonboerderij in Dussen ingedeeld in de allerhoogste buiten-klasse. Een treffend bewijs dat de lokale regentenklasse niet langer ontzien werd bij hun belastingaanslag.

Stael, een regententraditie

Bestuurders

De herkomst van de geslachtsnaam Stael of Staal is moeilijk te duiden. Het kan zowel een patroniem, een metonymische beroepsnaam (afgeleid van een product geproduceerd door de eerste naamdrager) als een adresnaam zijn. Omdat de oudste schrijfwijze onder Dussen ook wel Staele is, zou de naam mogelijk afgeleid kunnen zijn van "dijkonderlaag of -fundament". De geslachtsnaam met "ae" is vrij uniek. Bij de volkstelling van 1947 wordt de naam slechts 50 keer opgetekend waarvan 35 keer in Noord-Brabant. In het telefoonboek van 1993 komt deze schrijfwijze van de naam nog maar 14 keer voor, waarvan 5 keer in Dussen. Daarentegen is de variant met dubbel "aa" talrijk en ook wijdverbreid door het land. Bij het Nederlandse Repertorium van Familienamen worden een vrij groot aantal naamsvermeldingen en literatuurreferenties vermeld waarvan de oudste terug gaat tot in de veertiende eeuw.

Hendrik Donkersloot schreef in 1939 in zijn geschiedenis van Dussen: *"Indien Stael vroeger en Van der Stael hetzelfde geslacht beteekenen, dan vermeldt de Leenkamer van Holland dit geslacht reeds in 1540, toen Cornelis Pieterse van der Stael in dat jaar met acht morgen lants in muilkerkck verlijt werd, die bij zijn dood in 1560 overgingen op zijn zoon Jasper Cornelis van der Stael. Maar, zo vervolgde hij, dan zouden wij ook moeten noemen de, in 1685, Gorinchemsen burgemeester Jan van der Staal, de achttiende eeuwse burgemeester Johan van der Staal en zelfs Wouder van der Staele, die in 1389 schepen van Heusden was"*.

Ook al mochten deze Van der Staals tot een geheel ander geslacht behoren, zeker is dat Dussen-Muilkerk reeds in 1614 Adriaen Pieterse Stael en Dussen-Munsterkerk in 1636 Johan Adriaense Stael, zeer waarschijnlijk vader en zoon, tot schout hadden. Nadat Donkersloot nog de in 1676 overleden Mr. Adriaen Stael, Licentiaat in de Rechten, residerende aan de Dusse onder Zuid-Holland, genoemd heeft, wordt door hem verder verwezen naar de zogenaamde regeringslijsten.

In die “regeringslijsten” werd in 1569 een zekere Pieter Adriaens als schout van Muilkerk genoemd. Hij voerde toen nog slechts het patroniem Adriaens en nog geen geslachtsnaam. Vanaf 1601 bekleedde Adriaen Pieterse Stael de schoutambtsfunctie; dit was vrijwel zeker de zoon van Pieter Adriaens.

In Dussen dook de naam voor het eerst in schriftelijke bronnen op in de “ae”-variant. In 1620 overleed Adriaen Peters Stael (Staele). Hij was vanaf 1601 tot 1617 schout van Dussen Muilkerk. Zo werd bij de verkoop van de heerlijke rechten van

Munsterkerk in 1609 (aan Walraven van Gent) door schout Adriaen Pieterse Stael een verklaring afgelegd.

Niettemin verkoos Walraven van Gent toch een zekere mr. Gijsbert van Benschop als allereerste rentmeester aan te stellen. Johan (Jan) Adriaens Stael, de zoon van Adriaen Pieterse Stael, die al secretaris en ook schepen van Muilkerk was, volgde zijn vader op en ging in 1636 tevens als schout van Munsterkerk functioneren. In 1622 werd hij *beleend met 2 hont zijnde een boomgaard met hof, binnendijks aan de sluis van Dussen Munsterkerk, strekkende van de dijkaveling tot de eerste dwarssloot*. Jan's zuster Anneke was toen getrouwd met de burgemeester van de Hill. Daarnaast waren er nog tenminste drie broers Willem, Dirck en Rijckert.

Jan Adriaens werd in Munsterkerk in 1642 als schout opgevolgd door Jan Peterse Stael; vermoedelijk een neef. Een broer van Jan Peterse, Arien Pieterse Stael werd in 1641 genoemd als schepen van Munsterkerk. In 1660 werd Jan Adriaens' jongere broer Rijckert als schout aangesteld terwijl in 1664 ene Edewaert Stael en in 1673 Aduart Stael als secretaris van Muilkerk werden genoemd. Een andere broer, Willem Adriaense Stael, zelf katholiek maar getrouwd met de protestante Adriana van Brandwijk - telg uit een vermaard Meeuwens bestuurdersgeslacht dat met name in de achttiende eeuw z'n bestuurlijk stempel op Dussen zou drukken - was in 1676 schout van Muilkerk. In 1685 was Rijckert Stael lid van de schepenbank van Munsterkerk om in 1694 tevens als burgemeester van Muilkerk te worden aangesteld. Vermoedelijk betreft het de jongere broer van Jan Adriaens.

In 1688 vonden we Jan Antonij Stael (hij was in 1678 gehuwd met Anneken Corsten de Groot) als schepen van Munsterkerk geregistreerd, in 1699 Andries Stael en in 1708 Antonie Jans Stael, vermoedelijk zijn zoon (geboren in 1679). In 1709 was Pieter Staal Collecteur der Verponding.

Rentmeesters

Ondertussen hadden de Staelen zich echter ook op het kasteel binnengewerkt. Uit een akte van 1684 blijkt dat Dirck Stael in de functie van rentmeester als gemachtigde voor de heer van Munsterkerk, Van der Schueren Hagoort, optrad. Tot zijn dood in 1716 combineerde hij deze functie met het secretariatschap van Munsterkerk (Th. Stael, 1695. Hij was vermoedelijk gehuwd met Berta van Rijswijck).

83: Lakzegels van de oude Staelen

Via de stamlijn van Rijckert Adriaense Stael werd de regententraditie voortgezet. Zijn zoon Peter (Pieter) Stael (1686-1768) trouwde met Anna Verstegen en zij gingen in Babyloñbroek wonen. In 1733 werd hij als opvolger van rentmeester Couwenberg tot "griffier van den adellijke heuse" aangesteld, waarmee na een tijdelijke onderbreking vanaf 1716 tot 1733 deze positie weer terug in bezit kwam van de Staelen, om hem daarna niet meer af te staan. Tot de verkoop van het kasteel aan de familie Suringar (in 1925) bleven de Staelen rentmeester en genoten in Dussen hoog aanzien. De rentmeester voerde veel correspondentie (in het Frans) met de kasteel eigenaren De Croix in Parijs en Namen en later D'Ursel in Brussel. Ook werden regelmatig grote sommen geld overgemaakt op de rekeningen van de kasteelheren. De rentmeester spande zich daarbij in zoveel mogelijk uit het bezit te genereren. Zijn eigen inkomsten hielden daar namelijk gelijke tred mee. In 1806 woonde de oude Peter Stael met toestemming van Markies de Croix in het kasteel.

Uit Peter Stael zijn huwelijk met Anna Verstegen werd onder meer Richardus (1728-1808) geboren, die net als zijn vader het rentmeesterschap ging bekleden. Hij trouwde in 1761 op den Hill met Petronella Sprangers, de dochter van Pieter J. Sprangers en Adriana Kivits. Merkwaardigerwijze kwamen Richardus en Petronella beiden op nagenoeg dezelfde dag (2-10-1808) te overlijden. Uit hun huwelijk werd echter in 1768 te Broek Petrus Josephus Stael verwekt.

P.J. Stael I

Deze Petrus Josephus bleek meer in z'n mars te hebben. Hij trouwde in 1797 met de Dongense bierbrouwersdochter Johanna van Son, wiens moeder uit de Sprangers-familie stamde. Het bleek geen doorsnee huwelijk maar een dat bij de gaarder op 5 mei 1797 van Babyloniënbroek werd aangegeven als *in de eerste classe (zijnde den bruidegom de bruijd gevolgt in 't trouwen); zijnde ingevolge resolutie van 27 Maart 1781, 30 gld tot lasten van dese Rendant op Slot van den Staat voor de bruijd uijtgetrokken f 30.0.0.*

Peeter Stael werd ook opgenomen in het register van het Nederlandse Patriciaat (blauwe boekje, 48, p.398). En dat wil wat zeggen, want dat gebeurt slechts dan wanneer het geslacht tenminste zes! generaties lang een toonaangevende rol speelt en bovendien gedurende die tijdspanne van onbesproken gedrag is geweest.

Als rentmeester van Markies de Croix was hij tevens lid van de Commissie van Breda. Deze organisatie van rentmeesters was in 1799 opgericht door de Bataafse Republiek, met als voornaamste doel de opbrengst van goederen bij rentmeesters onder beheer, uit de grijpgrage handen van de Franse regering te houden. Deze liet haar begerig oog vooral laten vallen op het vruchtgebruik van goederen van geestelijke instellingen en andere wereldlijke corporaties waaronder Franse geëmigreerden. Ook de goederen van de Heer van Dussen Munsterkerk, Markies de Croix, werden als zodanig aangemerkt en waren met een geschatte waarde van f. 9.000,- een aantrekkelijke prooi.

Behalve rentmeester werd P.J. Stael (1768-1842) in zijn trouwjaar 1797 tevens als schout van Dussen aangesteld en na de Franse inlijving in 1810 als Maire benoemd. Daarmee kwam het schoutambt van Dussen ná 'n eeuw (waarin de Van Brandwijken maar ook bijv. Jacobus van der Pluijm de scepter hadden gezwaaid) weer in handen van de Staelen. Dat bleef het ook na Nederlands onafhankelijkheid in 1814, waarbij herstel van de heerlijke rechten plaatsvond en de beide Dussens weer een schout met schepenen kregen. In die functie was P.J. Stael ook nauw betrokken bij kadastrale opmeting en beschrijving van Dussen. Toen bij algemeen reglement in 1825 het platteland verdeeld werd in gemeentes, behield hij z'n functie van eerste burger, maar nu van de beide Dussens. Hij bleef dat tot zijn overlijden in 1842 waarna hij als burgemeester werd opgevolgd door zijn zoon R.J. Stael (1798-1851), die al eerder het rentmeesterschap zal hebben overgenomen.

Zoals gezegd zal P.J. Stael vermoedelijk omstreeks 1797 de hoeve in de Achterstraat van het Binnen gekocht hebben. Naast hem woonde landbouwer Peter Verschoor en aan de andere kant was de wagenmakerij van de weduwe Heimen de Rooij gevestigd. Omstreeks 1820 bedroeg zijn totale landbezit in de Gemeente Dussen ruim 90 bunder, verspreid over de gehele gemeente en deels verpacht. Of hij daarnaast zelf nog land in pacht had of ook buiten Dussen land in eigendom, is niet onderzocht, maar bekend is dat hij in ieder geval ook land had in de Gemeente Waspik, o.a. aan de oevers van de Scheislout in de Juffrouwweide.

Hij moet een vermogend man geweest zijn. Behalve dat hij met de Dongense bierbrouwersdochter een goede partij getrouwd had, moeten z'n 90 bunder land rond 1820 jaarlijks toch wel zo'n 7.000 gulden in het laatje gebracht hebben. Bedenk daarbij dat een doorsnee arbeider van zo'n vier tot vijf honderd gulden per jaar moest zien rond te komen. Z'n inkomen zal in de loop der jaren alleen maar aangegroeid zijn, want door de bevolkingsexplosie - tussen 1815 en 1900 groeide deze van 2,2 naar 5,1 Mln - steeg de vraag naar voedsel en dus de prijzen. Ook het verbruik per hoofd van de bevolking ging drastisch omhoog. Bovendien verbeterde de opbrengst van het land aanzienlijk door nieuwe en verbeterde landbouwtechnieken; het was de startfase van de omschakeling van traditionele - naar meer intensieve landbouw. Hoewel het gevaar van mislukte oogsten bleef (aardappelziekte in 1845), beleefde de landbouw begin tweede helft van de negentiende eeuw een hoogconjunctuur. Daarnaast had hij nog zijn burgermeestersalaris - dat overigens gering was - en zijn inkomen uit het rentmeesterschap. Dat bedroeg een percentage van de opbrengst die voor de kasteelheer jaarlijks werd ingeschat op 9.000 gulden. Verder genoot hij natuurlijk ook nog rendement van zijn opgebouwd privé-vermogen. Nee, ... 't kon wat "lijden" bij de Staelen.

Dat was maar goed ook, want het gezin van P.J. Stael was gezegend met tenminste dertien kinderen. Een zoon, Henricus Conelius Stael (1801-1848) was pastoor van Raamsdonk (sinds 1842 en aldaar overleden op 29 augustus 1848) en twee van z'n dochters wierpen zich op als weldoensters voor de R.K. parochies van Dussen en Hank. Zo fourneerden Johanna Henrica en Adriana Stael flinke sommen geld voor stichting van een Liefdesgesticht in Dussen en een separate parochie Mariapolder te Hank; zeg maar de bouw van een aparte kerk.

R.J. Stael

De oudste zoon, Richardus Josephus Stael, trouwde met Maria Francisca Momers uit Oisterwijk. Net als zijn ouders, zal hij ook de achting van het dorp genoten hebben. Naar vaders voorbeeld stichtte hij eveneens een groot -, maar vooral katholiek gezin (9 kinderen). Drie dochters traden toe tot een kloosterorde, een andere was Ere-Presidente van de Elisabeth-vereniging en lid van de erewacht en Processie, een broer, 'n zoon en 'n neef waren priester. Z'n ongehuwde zusters schonken flinke sommen geld aan de parochie. De Stael-hoeve had haast iets van gewijde grond.

Van oudsher werden huwelijkspartners door de Staelen zorgvuldig geselecteerd. Daarbij is de liaison met leden van de Sprangers-familie opvallend. Bij het gezamenlijke kerstdinee op de ouderlijke hoeve in de Achterstraat zal zodoende behalve door de ruimschoots aanwezige geestelijkheid ook aangeschoven zijn door een drietal doctoren (zwagers R.J), een dochter van z'n broer huwde een advocaat. Burgermeester en rentmeester Stael kon tussen de kalkoen en de griesmeelpudding met bessensaus derhalve vakmatig converseren met zijn beoogde opvolger, z'n zoon, maar ook met bijvoorbeeld z'n neef Frans Stael, de burgermeester van Boxtel en Lid van de Provinciale Staten. Misschien gebeurde dat wel in het Frans, in die tijd nog de taal van de elite. In ieder geval een conversatie op niveau, dat begrijpt u.

Helaas kwam hij na een smartelijk ziekbed van vijf maanden op tamelijke jonge leeftijd te overlijden, in 1851, slechts 52 jaar oud. Daardoor bleef hij slechts betrekkelijk korte tijd (9 jaar) als burgemeester en als rentmeester in functie. Z'n

weduwe bleef met negen kinderen achter waarvan de oudste 19 was en de jongste een baby van 9 maanden.

Na de dood van burgermeester R.J. Stael volgde bijna veertig jaar (1851-1890) waarin J.H. Sprangers de burgemeestersketting droeg. De oudste zoon van Richardus J. Stael, net als zijn opa P.J. Stael (II) genoemd, was bij het overlijden van zijn vader nog te jong (15) om het ambt over te nemen maar trad later wel als wethouder en rentmeester aan.

P.J. Stael II

Deze Petrus Josephus Stael II (1835-1904) huwde Johanna Maria Lips, een zuster van de eerste pastoor van de Hank. Na het overlijden van zijn vrouw hertrouwde hij met Johanna Hensterman en ging toen in Breda wonen. (vermoedelijk in 1880) Het was met name deze P.J. Stael II die blijkens de berichtgeving van de Commissaris van de Koningin na het graven van de Bergsche Maas nogal dwars lag bij voorgestelde verbeteringen aan de Scheisloot ten behoeve van een betere drinkwatervoorziening voor de bewoners van Dussen. Zoiets was onder het bewind van zijn vader en grootvader ondenkbaar geweest.

In tegenstelling tot zijn voorgangers werd onder het rentmeesterschap van P.J. Stael II ook het onderhoud aan het kasteel behoorlijk verslonst, alles met als doel zoveel mogelijk rendement uit de bezittingen te peuren. Vermoedelijk was een van zijn kleinkinderen (jonge Stael?) de laatste rentmeester van het kasteel, een functie die in 1925 afliep.

J.H. Stael, laatste burgermeester

Zijn jongere broer Johan Hubertus Stael (1842-1895) volgde hem in 1880 als wethouder op en werd tevens lid van het R.K. Kerk- en Armbestuur. Hoewel hij z'n vader al vroeg verloor zal hij niet alleen in weelde zijn opgegroeid maar ook met zorg omringd zijn door z'n Heerrooms en tante Zusters. Daarnaast was hij natuurlijk in huiselijke kring al op jonge leeftijd met het bestuurlijke milieu in aanraking gekomen. In 1881 was hij als lid van de bouwcommissie nauw betrokken bij de bouw van het eerste raadhuis van Dussen aan de Sluis, dat bij de grote dorpsbrand van 1892 geheel verloren zou gaan. In 1890 werd hij als burgemeester van Dussen geïnstalleerd, maar door ziekte duurde zijn ambtstermijn slechts vier jaar. Bij testament verleende hij in 1895 financiële steun aan de bouw van het klooster te Hank. Binnen een tijdsbestek van zes jaren (1901-1907) stierven ook zijn acht broers en zussen, waarvan de meesten ondertussen uit Dussen weggetrokken waren.

Volgens het bevolkingsregister (van 1890-1910) woonde burgemeester J.H. Stael samen met zijn ongehuwde zuster Adriana P. Stael (zuster Josephine) eveneens in de Achterstraat in het Binnen. Ongetwijfeld in het voorvaderlijk huis van Peeter Stael en Johanna van Son. Zijn buurman was eveneens een Peter Verschoor die bovendien in die periode ook wethouder bleek te zijn. Deze laatste Stael-burgemeester van Dussen bleef ongehuwd en zodoende kwam er ook een einde aan de bestuursdeelname van de dynastie. Hij had een waardig opvolger in de persoon van Adriaan van Honsewijk, telg van nog zo'n bestuurdersgeslacht uit Dussen die bovendien met een Sprangers getrouwd was

84: Henricus Cornelis Staal met fiets

85: Boerderij Stael met Henricus en zijn dochter Johanna

H.C. Staal, de Doeverense-tak

De boerderij kwam in bezit van Henricus Cornelis Staal en zijn vrouw Petronilla Richardus Stael (hun over-grootvaders waren broers), die van de Pannehoef in de Polder verhuisden naar Dussen. Henricus was een zwager van zijn overbuurman Van Steen van de villa Anna-Maria. Henricus' dochter Johanna trouwde met Piet van Mierlo die na de oorlog op de plek van de verwoeste boerderij zijn loonbedrijf opstartte.

86: De Doeverense Staal-tak met v.l.n.r. Henricus en staand Johanna Staal (Nel's moeder). Oma Stael was inmiddels (in 1909) overleden). De anderen zijn niet bekende naaste familieleden.

87: Waaronder misschien Maria Johanna Staal gehuwd met Sjef van Steen en wonende in de villa Anna-Maria

Uit deze Doeverense Staal-tak stamt ook de bij u meer bekende Kootje Staal die dus geen directe afstammeling was van burgemeester P.J. Stael. Hoewel de roots van deze Staalen uiteindelijk (eind 17de eeuw) ook weer terugvoeren naar de alleroudste Staalen in Dussen.

88: Slotslide voor meer informatie

© Ton Lensvelt, Molenplantsoen 40, 4271 AH Dussen
tonlensvelt@wanadoo.nl

Afbeeldingen

1: Titelslide	2
2: Onderwerpen	2
3: Afbeelding Franse tijd	2
4: Afbeelding vroeg-negentiende eeuws landschap	3
5: Afbeelding landmeters aan het werk	3
6: Kaart van de driehoeksmeting van het Land van Heusden en Altena	5
7: Aantal percelen in Noord-Brabant	5
8: Afbeelding van een opgemaakt Proces-Verbaal	5
9: Tabel van tarieven van de kadastrale begrotingen	6
10: Afbeelding landmetersgereedschappen	7
11: Afbeelding landmetersketting	7
12: Driehoeksnet van Dussen (kaart)	7
13: Foto kruispunt Nieuwe Steeg - Straatweg	7
14: Foto kruispunt Pereboomdijk - Straatweg	7
15: Driehoeksnetdetail van Dussen (Straatwegkaart).....	7
16: Driehoeksnetdetail van Dussen (Zuide/Noordeveldkaart).....	7
17: Afbeelding Zuidhollandse molen bij Hank	8
18: Afbeelding Noordeveldse molen.....	8
19: Afbeelding graanmolen De Gunst (kleur).....	8
20: Romantische afbeelding van het kasteel.....	8
21: Afbeelding Molenkade met molen en kerk op dijk	8
22: Kaart van De Bosschen met inkleuring	9
23: Grafiek van Klasse-verdeling in Kanton Heusden	11
24: Afbeelding van armzalige huizen aan De Bosschen	11
25: Verzamelkadasterkaart van Dussen.....	13
26: Postroutekaart uit 1810 met Dussen als halteplaats	14
27: Afbeelding Hermezijlsche Veer	14
28: Afbeelding van het oude Peerenbooms haventje	14
29: Afbeelding Drie Hûskes.....	14
30: Afbeelding De Posthoorn.....	15
31: Afbeelding Straatweg	16
32: Hessenwagen met zevenspan omgeving Neurenberg-Schilderij van Johann Adam Klein (1792-1875) verzameling Stadsmuseum Neurenberg.	17
33: Hessenwagen afgebeeld op een gevelsteen van een voormalige herberg.....	17
34: Kaart van Herberg Gouden Leeuw en Barrière.....	17
35: Afbeelding Waspikse veer	18
36: Afbeelding Kanaaltje	18
37: PAUZE.....	18
38: Tableau van 4 Biesboschregenten	19
39: Kaart Hank - Postsloot.....	21
40: Afbeelding Sluiske Hank	21
41: Kaart van bebouwing langs Perenboomsche Gat	22
42: Afbeelding boerderij hoek Nieuwe Steeg van Adriaan Schippers, later Johan van der Pluijm.....	22
43: Afbeelding Kaart Peerenboom Hank.....	22
44: Afbeelding Kornsche Gantel met Buitenkade.....	22
45: Afbeelding Kornsesluis.....	23
46: Afbeelding Kaart waarop Kornsche Sluis en Ka staan aangegeven.....	23
47: Afbeelding van toegang naar Noordeveldse Ka	23
48: Afbeelding Noordeveldse Ka die doorliep tot aan Meeuwen toe	23

49: Afbeelding Oude molen.....	23
50: Afbeelding van herberg de Boerendans.....	23
51: Afbeelding van Adriaan van de Boerendans.....	24
52: Afbeelding Kornsche Dijk met huis Piet van Gennip	24
53: Belgische deserteurs van Piet van Gennip	24
54: Afbeelding Kornsche Dijk	24
55: Afbeelding smederij Ravels	24
56: Afbeelding Catharina van Ravels?.....	25
57: Afbeelding boerderij Van Uijthoven (Honswijk).....	25
58: Afbeelding boerderij kinderen Schijvens (Jos Verhoeven)	25
59: Hedendaagse foto van de boerderij van Van Kooten die thans als monument wordt aangemerkt.....	25
60: Boerderij van Toon van Dijk (van Brammen)	25
61: Kaart van situatie aan de stoep Hoek/Oude Straat en Voorste Hoek	27
62: Afbeelding woning van Van Dijk	28
63: Casa Cara (dierbaar huis).....	28
64: Casa Cara vandaag den dag aangemerkt als monument	28
65: Fruitschuur naast Casa Cara, op de Schalkenwerf, welke thans als monument wordt aangemerkt.....	28
66: Magazijn bij de Boomkwekerij van Het Oude Maasje aan de overzijde van weg.....	28
67: De boerderij van Van Dinteren	28
68: De Cleijhoeve die thans als monument wordt aangemerkt.....	29
69: De Cleijhoeve die thans als monument wordt aangemerkt.....	29
70: Kaart van de Muilkerk	29
71: De boerderij van Koekoek (thans Abbink)	29
72: De boerderij van Wijnands oud.....	29
73: De boerderij van Wijnands nieuw	29
74: Afbeelding Hoge Brug.....	29
75: Afbeelding huisje Cel Heijmans.....	29
76: Afbeelding Kaart van De Sluis.....	29
77: Kaart van Dussen Binnen met kerk achteraf.....	30
78: Afbeelding boerderij Van Tilborg.....	31
79: Afbeelding burgemeesterwoning naast kasteel.....	31
80: Afbeelding Dussen Binnen van Snoek	31
81: Afbeelding Dussen Binnen van Snoek	31
82: Oorspronkelijke woning uit 1778 van burgemeester P.J. Staal in de Achterstraat van het Binnen (thans Nel van Mierlo).....	32
82: Lakzegels van de oude Staelen.....	34
82: Henricus Cornelis Staal met fiets	37
82: Boerderij Staal met Henricus en zijn dochter Johanna.....	38
83: De Doeverense Staal-tak met v.l.n.r. Henricus en staand Johanna Staal (Nel's moeder). Oma Staal was inmiddels (in 1909) overleden). De anderen zijn niet bekende naaste familieleden.....	38
82: Waaronder misschien Maria Johanna Staal gehuwd met Sjef van Steen en wonende in de villa Anna-Maria	38
84: Slotslide voor meer informatie.....	38